Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 3 БЕРЕЗЕНЬ 1936

АЛЯРМ КІННОТИ РИС. І. ІВАНЕЦЬ

Микола Матіїв-Мельник

Михайлові Грушевському

Гуділи дзвони на Святій Софії
(Четвертий був тоді Універсал —)
Під гомін золотий гремів хорал...
Фанфари!... Сурми!!... Соняшні надії...

Друг друга обнімав у юній стрічі
І цілувались давні вороги...
Жовтоблакитні маяли стяги —
А Ти усміхнено глядів мільйонам в вічі.

Мов з бронзи кована, в огні стояла
Стать Твоя й був Ти, наче римський бог,
Що на квадризі їде з перемог...
І сонця кров горіла на кинджалах.

І вся Земля так ждала Твого зову:
На прю степом спрагненим у ґальоп
Од Золотих Воріт під Конотоп
В безсмертний рейд на гидру стоголову!...

І чути було,як кипіли ріки,
Як степ гарчав і Київський Поділ —
Як люди ждали і гармати діл,...
Щоб встати й розмести Москву навіки!!

Братання на фронті під Солькою

(БУКОВИНА).

Написав: *І. Петрович*

Осінь 1917 року була досить суха: ранками приморозки, іней, але опадів мало. Боротьба на фронті стала завмирати. Оба противники заняті підготовкою до зими, лиш час від часу запакає який скорострів, або денеде обізветься баском російська гармата. Австрійські гармати дістали приказ щадити стріливо. Тому вони від тижня мовчать і не відповідають на визиваючі стріли противної сторони. Як опісля переказували збігці, у москалів були французькі старшини, попридiлювані по батеріям і вони якраз піддержували пальбу. А піхотинці давно вже перестали стріляти; раді, що їм не доскулює противник. Вони навіть виправили депутацію до своїх гарматчиків з жаданням, щоб вони заперестали стрільби, бо відтак на піхоті мстяться ворожі гармати. А то ніяк ще не рішить про вислід війни, якщо вони собі трохи спокійніше заживуть в окопах. Коли такі предложення не знаходили послуху, арештовано старшин-чужинців і поломано їхні шаблі.

Нам дивним видався російський фронт за той тиждень нашої мовчанки. Щось там кипіло поза окопами. Якісь їздці снувалися одинцем по частинах, салдати щораз повільніше пленталися по стрілецьких ровах, ба навіть поміж дротяними засіками. Аж вкінці настав памятний ранок, коли прийшло до остаточного покінчення ворожих кроків.

Мов на даний знак висипалися піхотинці з московських окопів, позастромлювали свої кріси штиками до землі, миттю розкинули дротяні засіки й почалося братання обох воюючих сторін.

Наші вибігають їм назустріч, подають собі руки, обмінюються хто чаєм, хто тютюном, махоркою, румом, чоколядою. Смуга, що лежала між обома лініями окопів, зарябіла австрійськими та російськими шинелями. Гуртками сідають вони на землю, балакають, співають... Щойно під вечір вертають ночувати кожний у свої окопи. Лише стійки по нашім боці слідять нишком за ходом справи, побоюючися недовірчиво якого підступу. Вістка про братання понеслася лискавкою по всьому фронті. У кожнього викликала вона нетаєну радість на лиці, бо вже осьось приходить кінець наприкреної війни. Зі всіх відтинків східного фронту приходять подібні вісти, бо самовільне покинення зброї ширилося відрухово мов яка пошесть живлowою силою.

На другий день ранком вибралися ми з одним гарматним старшиною і його вістуном в відвідини до російських окопів, що тягнулися на горі Чiота, яку ми передше нераз острілювали. Минаємо крайні окопи. По них вже покладено кладку й переходимо вузьким просмиком у засіках на чисте поле, що між обома фронтами. Тут ще стоїть висока, пожовкла й непокошена трава та по загонах суха кукурудза простягає свої голі макогони, мов який каліка-прошак. Видно не було кому ні сіна зробити ні стиглої кукурудзи виломити. Дещо її обдзьобало гайвороння, наскільки його не полохали перелітаючі стрільна.

По легкім узгірю наближаємося до ворожих окопів. Не видно тут ні таких засіків, як у нас, ні вар-

тових, ні мужви по ровах. Идемо здовж легкого насипу із пустих окопів. Аж по довшім гляданню подибуємо рослого хлопицю, що закутаний у довгу шинелю, відрабляв стійку. Рукою махнув нам у сторону, де землянка команданта і ми туди подалися. Гомін наших розпитів викликав нам назустріч одного поручника українця родом десь зпід Кавказу. Поздоровилися, просить нас у землянку, де подибуємо ще штабскапітана москаля, команданта оцеї гори. На німий запит, переданий здивованими очима, чому так невигідно живе командант відтинка, він пояснює нам: Знаєте, вже війна всім надоїла й мало хто в нас виявляє охоту слухати, не то щоб яку тяжку роботу з землянкою відробляти. От цю яму випорпав мені мій денщик, як зумів і прикрив дощиною, щоб за ковнір не лилося. Куди їй рівнятися з вашими землянками. І справді. Як було порівняти нашу гарматню криївку, що збудована була над самими окопами для командуючого вогнем батерії, то небо а земля. Побудована солідно яких 5 метрів під землею з тесаних дилів, мала дві кімнати з мурованою піччю. Прикрита в три ряди здоровими клецами була вповні забезпечена від гранати легкого зразку. Бо тут кожне стрільно при зударі об насипану землю мусіло розірватися й тоді вже не могло ніяк пробити верстви клеців щоб попасти до середини домівки. А там у кімнатах стояли два ліжка, висів образ св. Миколи, зеркало й грамофон, що його ніччю принесли хлопці зі Сольки. Тому й не скучно було посидіти з тиждень на такій визирній точці. Вечором приносили мені з батерії перегоріле вугілля, яке вже не творило диму з печі, як пригрівали нашу страву. Бо вона, донесена по трикільометровій дорозі, дочиста вистигала. За дня не було вказане швендятися по голій поляні, де була наша криївка, бо негайно ворожа артилерія сіяла стрільнами на гарматніх зорців. А вони сиділи собі вигідно під землею на стрімкому узбіччі гори та крізь вузеньку щілину визирали періскопом на всю околицю аж під стацію Качіка. Звідси й легко було правити вогнем батерії.

Одного разу підглянули ми, як на краю ліса, що тягнувся за російськими окопами, якась знатна особа в товаристві одного чи двох адютантів крізь полеві шкла пильно чогось приглядалася нашим окопам. А коли припадком переходили які салдати оподалік, тоді вони почот цей оминали півкругом з піднесеною при дашку рукою. Один наш гарматній стріл післаний туди виполошив їх у ліс.

Наші гостинні господарі підтвердили якраз наш здогад, що це були знатна особа. Бо якраз дві неділі тому, як розказували вони, приїздила сюди якась груба риба на інспекцію фронту. От і добре, що її сполохали. В нинішній гостині сиділи ми скулені в землянці, бо боялися, щоб головою не видусити стелі. Подавали чай, ми закусували чоколядою, курили й співали українських пісень. Найбільше відходила наша славна пісонька про комарика, що його рятувала муха шелестуха, як він з дуба повалився. Кінцевий рефрен:

„Ні то пан ні гетьман ні полковник,

Бо це мухи-шелестухи полюбовник"... ще досі звенить мені в ухах, мовби його щойно проспівали... Вона знана була на всьому російському фронті.

Наприкінці нашої гостини в недавних воріженьків відбулася ще спільна знимка на окопах Чіоти, гостинні господарі відпровадили нас аж до наших окопів, де пращаючи нас обіцяли небавом навідатися до нас в гостину. Нажаль до цього не прийшло, бо вже наступної днини прийшов приказ для всіх наших частин, що на фронті, щоб стриматися від всяких відвидин. Боялися видно, щоб розхитання послуху не перекинулося на цей бік фронту...

Ф. Невестюк

У. С. С.

І хати і сади і загони,
Важка праця і запах ріллі,
Все, що було близьке таке, знане,
Залишилося там, на селі...

Усе він попрощав і покинув,
Сам далеко, далеко тепер...
Тільки думкою деколи лине
До села, до батьків і сестер.

В мязах міць, на обличчю одвага —
От і все, що він з дому приніс...
В жмені замісць чепиги од плуга
Він сьогодня стискає вже кріс.

Уважку для народу годину,
В час великих зусиль і надій
Він сорочку вишивану скинув
І новий однострій приодів.

Нині пояс ремінний на ньому
Дружньо постать його обійма
І вже листи він пише до дому
Під розгойданий гуркіт гармат.

Інші дні, інший світ кругом нього,
Світ старий розвалився і щез...
— — — — — — — —
Хто це? Глянь, яка шапка у його
І емблема яка: У. С. С.

Останні дні II. Корпусу

Декілька завваг зприводу спомину о. І. Бобиляка.

Написав: *Теодор Марітчак.*

Останні дні Української Галицької Армії, її розпучливі намагання рятувати за всяку ціну решкти збройної сили українського народу — належать безумовно до найбільше бурхливих та найбільше потрясаючих хвилин нашого недавнього минулого. Але водночас, нажаль, вони найменше відомі не тільки ширшому громадянству й молодшому поколінню, але й багатьом бувшим воякам і навіть подекуди самим учасникам. Зокремаж майже цілком невідома залишилася ще й досі кінцева траґедія II. Галицького Корпусу, переіменованого при кінці — підчас з луки з большевиками — на І. Бриґаду УСС. Воно й почасти зрозуміле. Бурхливі події тих останніх днів, що переганялися зі заворотною швидкістю, безнастанні походи у вічних боях і небезпеках, свідомість трагічного положення поміж двома боевими лініями — польською та большевицькою — все те були обставини крайнє непригожі до роблення записок, які після знищення всіх документів II. Корпусу (їх спалено дня 2.-го травня 1920 р. у селі Голодьках на Уманщині) моглиб стати основою обширніших споминів. Частину цих подій, але тільки частину, описав М. Ірчан у своїй живій та блискучій „Траґедії Першого Травня“, але нажаль у крайне тенденційному насвітленні та з декількома фантастичними декораціями. До цьогож книжка Ірчана в Галичині майже невідома.

Тимто незвичайно цінний є скромний причинок о. Іллі Бобиляка у ч. 1. „Літопису Червоної Калини“ до історії III. Бережанської Бриґади (тоді 3. полку УСС), який власне відноситься до останніх днів цілого II. Корпусу. Це справді один з кращих причинків до цього часу, що охоплює цілість справи й наскрізь вірно віддає тодішні настрої. Треба тільки жаліти, що цей спомин такий загальний. Та це не вина автора, на перешкоді стоїть саме брак документів і ближчих дат. Тому вважаю вказаним до цього спомину о. Бобиляка добавити декілька завваг, до використання для тих учасників, що були ближче „великих справ“ і тільки задля недостачі відповідних матеріялів здержуються зі своїми споминами. При цій нагоді спростовую теж деякі дрібні помилкові твердження, що вкралися до споминів о. Бобиляка. Мої завваги роблю на підставі тодішніх моїх записок, як рівнож на підставі того, що понад усякий сумнів записалося в моїй памяти. Все те, щодо чого не маю безсумнівної певности, виразно відмежовую.

Польський наступ на відтинку Чуднова, тай взагалі на цілому волинському фронті, почався в неділю вранці 25. квітня 1920 р. нагальним гарматнім вогнем і бомбардуванням з літаків.

День передтим, тобто 24. квітня, наспіла до штабу І. Бриґади УСС (бувший II. Корпус) у Чуднова вістка про перехід II. і III. Корпусу на польську сторону, про масові арешти й масакру галичан у Винниці, Одесі й Києві та про наказ командування XII. большевицької армії з Києва — роззброїти І. Бриґаду УСС. Цей наказ одержав штаб 44. большевицької дивізії в Бердичеві, якому підлягала наша бриґада, і він передав його до виконання 132-ій стрілковій бриґаді, що вже підсувалася, скріплена большевицьким панцирним поїздом, на наші зади під Чуднів. Тільки завдяки негайній інтервенції підполковника Бізанца, тоді шефа бриґади, і комісаря М. Барана, що кілька днів передше став командантом бриґади, командування 44. дивізії здержало виконання цього наказу на власну руку, аж до оконечного вирішення вищої влади. Бізанц і Баран заручили за бриґаду особисто своїми головами. Однак до роззброєння бриґади булоб і так ніколи не дійшло, бо на першу таку спробу бриґада булаб у цілости подалася вперед і зложила зброю перед поляками. Все це було порішене в старшинських колах і мимо короткого часу достаточно підготовлене. Але треба зазначити, що про перехід до поляків зі зброєю в руках у І. Бриґаді не було думки навіть тоді й навіть серед найбільших „контрреволюціонерів“.

Міжтим, як уже сказано, прийшов польський наступ і бриґада після тяжких боїв (говорено вже тоді про 30—40 відсотків убитих і ранених) почала відступати на Бердичів, під постійним гарматнім вогнем і обстрілом з польських літаків. Ще перед Бердичевом було всім очевидне (по горіючих селах на півночі і по вилискуючих багнетах польської піхоти на півдні), що большевицькі частини по боках бриґади пішли вже дальше на схід і що нашій бриґаді загрожує окруження поляками. Тому теж бриґада подалася з Бердичева негайно дальше на схід, міжтим коли большевики в Бердичеві, окруженому вже з трьох сторін — а як скоро виявилося, то й з четвертої сторони! — поляками, справляли якомусь красноармейцеві парадний похорон і ще не думали збирати своїх манатків. У східному напрямку відступала напевно також III. Бережанська Бриґада (тоді 3-ий полк), а не на Житомир, як помилково згадує о. Бобиляк. На північ, мабуть ще з Чуднова, відступила була тільки незначна частина правого крила бриґади, здається з 1-го полку УСС, і вона в тій хуртовині цілком відбилася та залишилася й надальше у складі большевицької армії.

Але й перехід бриґади на схід не вдався, бо під найближчим містечком — Білопіль або Білопілля — була вже польська кіннота, що прорвалася між Житомиром і Бердичевом і буквально рознесла вітром большевицькі частини на цьому відтинку. Командир чи політичний комісар кінної большевицької бриґади (17-та?), що на північ від Бердичева мала здержувати польський напір, прибіг сам один, без коня і ледви живий і схоронився в нашій бриґаді.

Після невдалої спроби перейти під Білопіллям,

бригада завернула полями й полевими дорогами трохи на південь, на Козятин, куди прибула вже в ночі. Але й Козятин був уже в польських руках а на залізничій стації йшов уже кінцевий бій. Бриґада завернула вдруге, ще більше на південь, і на перших досвітках хотіла перейти залізничий шлях під зупинкою Рубанка (в Ірчана Льохів), де стояв большевицький броневик, що вже не мав ніякого виходу. Але й там по другому боці шляху були вже сильні відділи польської піхоти, що йшли поздовж залізниці Винниця — Козятин.

Осьтак І. Бриґада була вже оконечно окружена польськими військами. Всеж таки, спробували ще раз переходу, ще більше на південь. І справді, використовуючи хвилеву прогалину в польському фронті під стацією Голєндрами, бриґада вирвалася з кліщів, хоч і під тяжким обстрілом польського літака. Все те, від Бердичева до Голєндрів, діялося на протязі кільканацяти годин, від пізніх пополудневих годин 26. квітня до передполудня 27. квітня. Деякі частини бригади, між ними інтендантура і мабуть майже вся артилерія, що відступали були з Бердичева іншою дорогою, в незначному відхиленні на право, попали цієї незабутньої ночі під шаблі розюшеної большевицької кінноти, що відступала від Винниці, а зараз після того дісталися — в польський полон.

Підчас цього відступу нашої бригади приставали до неї заєдно одинцем або гуртками не тільки ріжні наші розбитки ,але й досить багато большевиків зі 44. дивізії, що ціла пішла у розсип. Між іншими схоронилися до бригади численні комісарі й командири дивізії, як наприклад сам командант дивізії і комісар Кручинський, декількох цивільних людей — здебільша жидів і жидівок, а також — комісар Затонський, що саме був на інспекції фронту і осьтак попав у цілу ту квашу.

Дальший відворот І. Бриґади відбувався по такій маршруті: Самгородок, Вівсянка, Погребище, Дзюнків, Збаражівка, Скибинці, Черепинці, Лобачівка. За точну транскрипцію деяких місцевостей не ручу, бо я записував їх так, як чув, а відомо, що навіть місцеві люди одну і ту саму назву вимовляють ріжно. Так наприклад остання місцевість записана в мене Лобачівка і Любачівка, а в деяких авторів вона називається „Лобачів“. Все це легко провірити, в кого є карта.

Саме в тій Лобачівці, де розташувався штаб І. Бриґади УСС, та в сусідніх селах, де розмістилися були інші частини — пізним пополуднем дня 1. травня прийшло до протибольшевицького перевороту. Більшість красноармейців, що схоронилися до нас, вже передтим відділилися були від бриґади й відійшли на Сквиру. Підчас перевороту з визначніших комісарів утік — поскільки мені відомо — тільки один Затонський. А разом з ним, через непорозуміння, утік також сотник Ганс Кох, що за цю помилку одного моменту заплатив опісля однорічним побутом у Совітах. Арештували тільки двох — М. Барана й комісаря дивізії Кручинського, але поправді був це арешт охоронний, щоб їх забезпечити перед повстанцями.

Бо рівночасно з цим внутрішнім переворотом відбувалася інша важлива подія — роззброєння І. Бриґади УСС повстанцями, а саме тетієвською повстанчою ґрупою. Для пояснення слід зазначити, що переворот і роззброєння це були дві дії одної і тої самої акції, заздалегідь приготовленої і переведеної в порозумінні з орґанізаторами повстання, з якими І. Бриґада мала потайний звязок і мабуть тому запускалася щораз глибше у повстанчий район. В ріжних місцях розташування бриґади ці дії відбувалися в ріжному порядку і тому добре булоб, щоб безпосередні та близькі свідки все це окремо описали. Та мимо порозуміння трапився траґічний випадок, при чому згинув один стрілець. Крім того деякі повстанці не були відповідно поінформовані або може орґанізатори не мали на них достаточного впливу — досить, що й на тому тлі доходило до дрібних, але прикрих інцидентів. Все те, разом зі свідомістю нової траґедії цілої УГА викликувало досить мішані настрої, далекі від бадьорих.

Підчас перевороту чи пак підчас розоруження повстанці вбили опродкома 44. Дивізії та ще одного високого большевицького комісаря, яких розпізнали, як жидів. Бо для жидів і комуністів у повстанців не було пощади, та рівночасно — на диво! — тих, що признавалися тільки до большевизму, залишали у спокою. Всі інші красноармейці й цивільні комуністи (багато їх уже не було) вийшли тоді ціло, хоч було з ними багато клопотів, бо доводилося всіх жидів і жидівок два дні ховати під плахтами на обозних возах. Але один з красноармейців, та ще в додатку жид, був настільки необережний, що виліз вже на другий день і плентався непотрібно поміж повстанцями, за що й заплатив головою. Про інші випадки мені нічого не відомо. З нашої сторони ніхто не думав політичних противників ні вбивати ні видавати їх повстанцям, що зрештою на одно виходилоб, бо в нашому положенні не було на це найменшої причини. До тогож галицькі війська метод чрезвичайки не вживали і ними завжди погорджували.

Тимто й оправдується, що також нікому з комісарів та комісарчиків І. Бриґади УСС нічого злого не сталося, а крім Барана нікого навіть не арештували. Всі вони ходили свобідно, а члени політичного відділу бриґади, між ними М. Ірчан, ще й у такому положенні пробували бавитися в опозицію. Поважна небезпека могла загрожувати тільки одному — Якову Струхманчукові, що був загально зненавиджений. Але він уже не був комісарем бриґади і день перед наступом поляків виїхав потайки з Чуднова до Києва. На його місце прийшов „здешній русскій“ Бондаренко, ідейний комуніст спокійної вдачі, але він мабуть ще перед переворотом відлучився був і пішов з красноармейцями.

Після перевороту бригада подалася через Пятигори до Тетієва, де поладнано всі справи з орґанізаторами повстання. Зброю бриґада одержала назад, за виїмком того, що сама з доброї волі залишила повстанцям. На тім зрештою це повстання так і скінчилося. Селяни розійшлися домів а І. Бриґада стала справді самостійною одиницею поміж двома боєвими лініями — польською та большевицькою.

В такому положенні була тільки одна можли-

вість рятувати останки збройних сил, а саме шукати звязку з повстанчою групою генерала Павленка, що по неправіреним чуткам мала находитися десь у південно-західній Уманщині або ще в районі Бершаді. До генерала Павленка галицьке військо мало завжди повне довіря, як до українця і вояка, до тогож загально відоме було його розходження з Петлюрою у поглядах на військові справи. Також ціла повстанча група ген. Павленка була добре знайома І. Бригаді УСС, бо вони перед кількома місяцями — в лютім і березні 1920 р. — зимували поруч себе в районі Бершаді.

На старшинських зборах у м. Цибулеві вибрано командантом бригади пполк. Бізанца, шефом штабу пор. Ерліха, а для політичних справ створено „суверенну" Военну Раду і під таким проводом розпочався очайдушний райд І. Бригади на південь у пошукуванні за групою Павленка. Йшли походами день і ніч у вічній загрозі та небезпеці, вививаючись вузькою смугою поміж польським і большевицьким боевим фронтом. В переходах доводилося інколи, як наприклад під Христинівкою, по одному боці дороги ставити гармати проти поляків, а по другому — проти большевиків. Похід з Тетієва йшов по такій маршруті: Голодьки, Хмелівка, Яцковичі, Івахни, Цибухів, Христинівка, Гранів, Гайсин, Куна.

Сам райд — щоправда — поталанив, але повстанчої групи генерала Павленка вже не застали. Вона дійсно була ще до недавна в районі Бершаді і ледви кілька днів перед нашим приходом відступила з Бершаді на захід, на Вапнярку, отже майже на самі зади польської армії. Перебитися бригаді аж туди було виключене. Так упала остання надія на перехід при зброї чи пак на передачу зброї та майна безпосередно військам УНР. У містечку Куні, в районі „гайсинської республики" повстанчого отамана Волинця обговорено докладно ціле положення, висондовано терен на всі сторони, чи може де в польському фронті нема якої боевої частини армії УНР — але все надаремне. Українського війська ніде на цьому фронті не було. Зате з другої сторони почали рухатись большевики. Треба було переговорювати з поляками, що були докладно поінформовані про наше безвихідне положення і заєдно погрожували наступом.

Під вечір дня 6. травня з містечка Куни відійшла парляментарна делегація до командування V. польської дивізії у Немирові. Цю тяжку дорогу робили: отаман Волощук, сотник Кравець і поручник Ерліх. Не виторгували вони нічого, навіть передачі зброї та майна для армії УНР. Польська умовина була тверда: капітуляція. Про все інше мало вирішити вище командування в порозумінні з урядом.

Переговорювали й перетягали справу ще два дні, щоб зискати бодай на часі, сподіючись якої зміни. Але ніяке „чудо" не приходило, а поляки понаглювали й грозили наступом.

Осьтак прийшло до капітуляції останньої самостійної одиниці Української Галицької Армії в дні 10. травня 1920 року під Райгородком біля Немирова. Сам акт капітуляції відбувся в поважньому настрою, спокійно і гідно. Всі вояки, від старшин до останнього погонича, приготовлялися на це цілий попередній день у Нижній Кропивні і мабуть від листопада 1918 р. вояцькі однострої та чоботи ніколи не були такі відпорошені й вичищені, як саме тоді. На місце капітуляції йшли у зразковому порядку, частина за частиною під проводом своїх старшин. Все це на польських вояків, що окружили нас вінцем скорострілів, зробило помітне враження. Особистої ревізії не робили в нікого, не відбирали ні записок, ні документів, а старшинам залишили навіть револьвери і — якщо не помиляюся — бічну зброю.

Ніхто не співав. Зате підчас цілого акту здачі зброї та майна приґравала наша бригадна орхестра українські пісні і вона то на кінець заграла пісню „Гей, не дивуйтесь!..." та ще її повторила. Була це неабияка відвага зі сторони капельмайстра, грати цю пісню в окруженні польських скорострілів.

Стан цих останків І. Бригади УСС (колишнього II. Корпусу), що капітулювали під Райгородком, був приблизно такий: 2500 людей, 500 підвод, 40 добірних верхівців (між ними два прегарні араби генерала Тарнавського), кілька скорострілів, 2 або 3 гармати (без куль!), яких 150 — 200 крісів та дещо технічного майна, з якого найцінніше радіотелефонічної сотні. Малий стан переданої зброї оправдується тим, що були це у великій частині небоєві відділи бригади, а до того всю вартіснішу зброю й частину майна залишено гайсинським повстанцям, щоб їх тільки не віддавати в руки противника.

Роззброєна бригада перейшла у дводенному поході до Винниці, де її інтернували у відомих кримських казармах, в яких зимою 1919/20 р. померло тифом кілька тисяч галицького війська. Старшинам тай взагалі всім інтеліґентам позволили кватирувати приватно по сусідніх домах, а також стрільців не дуже то пильнували. Положення інтернованих довгий час не було вияснене. По военному праві ми були полонені, але самі поляки нас за полонених не мали. І вийшло таке, що вони нас інтернували, але їсти не давали, мовляв, ми не „їхні". Почалися ріжні заходи, багаті в прикрі інциденти, про які не місце тут говорити. Щойно після побуту Пілсудського у Винниці (16. травня) інтернованим галичанам поставлено до вибору: або Армія УНР або польський полон. В польський полон зголосилося добровільно 2070 стрільців і підстаршин та 7 старшин. До Армії УНР „зареєструвалося" 330 людей, у більшости старшини. Багато людей повтікало або примістилося в Армії УНР на власну руку, користаючи зі знайомства чи прихильности окремих осіб. Але й справа „реєстрованих" протягалася, поки до Винниці не приїхав генерал Павленко та не забрав усіх (30. травня) зі собою до Могилева подільського, звідкіля поприділювали їх до ріжних частин Армії УНР(здебільшого до V. Херсонської Дивізії, що саме формувалася в районі Ямполя над Дністром.

Такі були останні дні колишнього II. Осадного Корпусу, що своїми бурхливими переходами й потрясаючими подіями глибоко записалися в душі кожного учасника.

Порт в Одесі.

Галичани над морем

(Одеса 1917—1918).

Написав: *Юрій Липа.*

I.

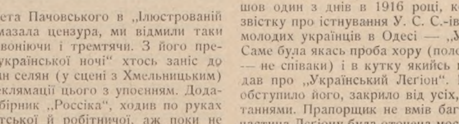
Коли передвоєнне грубе „Діло“ приходило до Одеси і на своїм папері, коліру цементу, приносило чорне смаровання російської цензури, посипане дрібним піском, — першим обовязком нашого малого гурта молоді, що його провадив Володимир Чехівський, пізніший премієр, було відмити ці плями усіми хемікаліями, що були під рукою. Яке щастя, коли хоч кілька слів зявлялись перед нашими очима, кілька слів нагани й відрази для тупої, нахабної Росії!

Кілька слів поета Пачовського в „Ілюстрованій Україні“, що замазала цензура, ми відмили таки і прочитали, червоніючи і тремтячи. З його прекрасного „Сну української ночі“ хтось заніс до Одеси тільки гимн селян (у сцені з Хмельницьким) — ми слухали деклямації цього з упоєнням. Додаток до „Діла“, збірник „Россіка“, ходив по руках молоді інтелігентської й робітничої, аж поки не розлізся дослівно на ниточки. Слова Донцова, Нетцеля, Здзєховського з цього збірника потрапили переводити протягом одної ночі за книжкою — не одного запального хлопця, пхнути його до шляхотних висот і надати призирства для бездушного вивітрілого механізму російської урядовщини й культури.

Ми, гімназисти й учні, вроджені коло 1900 років, знайшли іще одну підставу до віри в щось нового, більшого. Це було пророкування пані де Теб в одному з чисел французького місячника „Є сайс тоут“ про те, що „Росія стоїть на краю провалля“. Читаючи „Діло“ й інші галицькі видання, ми передовсім шукали там чогось протиросійського і мало розуміли місцеві відносини і сенс галицьких суперечок. Там для нас була земля обітована, там можна було говорити про свободу і, — чиж може бути більше щастя, — приготовлюватися до боротьби за ту свободу.

Потім прийшла війна, 1914, 1915. Щож то за щаслива хвиля, коли вперше, здається, із статтей московських місячників, довідалась наша групка про істнування „Союзу Возволення України“. Вже сама назва упоювала, вже за саму назву можна було вибачити союзанцям їхні всі прогріхи. Потім прийшов один з днів в 1916 році, коли хтось приніс звістку про істнування У. С. С.-ів. Це було в клюбі молодих українців в Одесі — „Українська Хата“. Саме була якась проба хору (половина на цій пробі — не співаки) і в кутку якийсь прапорщик оповідав про „Український Леґіон“. Кільканацять нас обступило його, закрило від усіх, і закидувало питаннями. Прапорщик не вмів багато: говорив, що частина Леґіону була оточена москалями десь в болотах коло Сокаля і знищена, бо є таємний наказ не брати вояків з Леґіону в полон. І що тодіж бачили люди стяг того Леґіону: великий, малиновий, по однім боці Божа Матір, а по другім портрет гетьмана Мазепи. Здається, що нам нічого більше не було потреба як опис цього прапору. — Ми вийшли в спокійну ніч Одеси з піснями, витягнувши і всіх за собою з „Української Хати“. Ішли вулицею Гоголя, Садовою і далі з піснями „Не пора“, „Гайдамаків“ — і здавалось нам: той чудесний прапор лопоче над нами.

Пізніше довідувались ми багато, між іншим про здається ще мало висвітлену справу капітана Чехівського, брата нашого проф. Вол. Чехівського.

Бібліотека, памятник Катерини Великої і біржа в Одесі.

Мав він стояти із своєю ротою (сотнею) на австр.-рос. фронті. Ціла сотня складалася з самих Українців. Зі штабу надійшли до нього довірочні відомости про те, що по другім боці фронту насупроти нього перебувають УСС-и.

Довідавшись про це, Чехівський постановляє ділати. В ночі алярмує свою сотню, цілу виводить з окопів, припроваджує до стрілецьких окопів і наказує цілій сотні кинути зброю, піднести руки і йти за ним. Вояки вагаються, кидають зброю, несміливо йдуть за ним. В останній хвилі цілий задум нищить вірний російський фельдфебель-підстаршина: вистрілом з револьверу ззаду забиває Чехівського. Докладніще про цю справу мігби хтось оповісти, відомо в кождім разі, що один з братів Чехівських був великим неспокійником, пішов добровільно на війну, і мав згинути десь на австр.-рос. фронті.

Але тут прийшли часи, коли Галичани самі почали просочуватися в Україну. Їх, як полонених при праці, зустрів я вже в літку 1916 року, коли працював по маєтках (м. ін. і Чикаленка) в так званих сінокосних відділах, що складалися з легко ранених старших російських вояків і певного проценту полонених. Глухо було чути про акцію українських інтелігентів на Кубані, що нишком помагали втікати Галичанам з російських таборів і привозили їх до себе для національної праці.

Зрештою, то було і по інших містах. В Одесі так само крилося під чужими прізвищами кілька (а може й більше) галицьких інтелігентів. Серед них відразуж вийшов на перше місце молодий, енергійний, завжди веселий Володимир Мурський († Царгород 1935). Заробляв здається лекціями гри на скрипці, помагала йому і т. зв. Стара Громада, любила його молодь.

Він разом з Іваном Липою відразуж по перших днях вже революційного березня почали видавати тижневик „Українське Слово“, орган Одеського Керівничого Комітету. Украіці Одеси були горді з того, що це в Одесі, а не в Києві був перший український пресовий орган, що вийшов по упадку царату в Україні.

Пізніш Мурський, як член Одеського Керівничого Комітету, нераз репрезентував Одесу, напр. підчас вступу німецьких військ до Одеси. Проявляв надзвичайну енергію як редактор ґазети „Вільне Життя“, видавець книжок. Здається, що йому теж належить ініціятива видавання „Молодої України“, укр. щод. ґазети в російській мові, щоб швидше дерусифікувати спізнені елементи українства.

Все більше зявляється Галичан з колишніх полонених. Про відношення до них обудженої української стихії розповість такий факт:

Перше віче по абдикації царя — в помешканню „Української Хати“. Відкриває віче Володимир Чехівський, постать старокозацька, — високий, ставний, темні глибоко осаджені очі на подовгастому лиці, високе чоло, тонкий, короткий, чорний вус. Говорить важко, як у дзвін бє. Кожне слово виразне.

Тісно так, що руки не піднесеш; слухають затаївши віддих, — потім по скінченню грім оплесків. Сходить Чехівський, виходить Володимир Мурський, голений, темносині очі на гарнім лиці фільозофа, чорне волосся. Говорить. Але як? Поспішно, швидше як звичайно, дзвінко, але з якими виразами — „куртуазія, рутина, імпреза, заосмотрення“. Нас кількох „передвоєнних“ читачів „Діла“ ледве встигає розуміти його, а щож-пак ці „мартовики“!

Мурський скінчив, — грім оплесків, овація. Здивований смикаю сусіда, що ляскає з усієї сили в долоні: — „Що ви там зрозуміли такого, що так плещете?“

Дивиться із спожалінням на мене: невже не розумію?

— Якто, — говорить, — чи я зрозумів що? Я з того нічого не зрозумів, але це ж є наш брат з Галичини!“

І бив в долоні далі.

II.

Старший десятник У. С. С. Янів не прибув до Одеси з промовами. Військовий Комітет Одеси його, втікача з російського полону, здається, десь із таборів за Волгою, прислав до „нас“. Ми — то була Одеська „Січ“. З „Союзу Української Молоді“, що заснувався вже в половині березня і що першою його чинністю була кольпортажа „Укр. Слова“, виділилася невелика енерґійніша групка. З понад кількасот ґімназистів і семинаристів — два-три десятки хлопців, переважно колишніх „патєшких“*). Потім число їх зросло до 50—60 разом з молодими робітниками з передмість. Серед тої молоді — гордість „Січи“ — найстарший козак, якийсь бухгальтер, що мав аж 38 літ. Хоч ми знали про галицькі „Січи“ огневиків, однак не мали заміру гасити пожару, тільки роздмухувати його. Зрештою, коло нашої домівки на Торговій вулиці не так і далеко на Портофранківській пізніш може в липні-серпні 1917 р. виросла інша орґанізація, ворожа Українцям т. зв. С. Р. М., прообраз комсомольців (на чолі їх були Чіжікоф, Сліпоф та Уріцкій). Зрештою і на Торговій вул. ч. 4. від жовтня-грудня заклався штаб т. зв. червоної ґвардії на чолі з Канґуном. Почалось від взаїмних „реквізицій“, а потім виросло на більше.

Ми збирались у великій, зареквірованій нами, ґімнастичній галі. Туди вже в перших днях прийшов милий Янів. Мав жовтавий, російський кашкет, якийсь френч і ще „фасовані Австрією“ сірі штани. Черевики були не зовсім подерті. Але як світилось щастям його ціле обличчя з великими „павиними“ очима з дуже довгими віями! Був уже тоді (як і пізніш завжди) добре оголений, а чорне волосся рівно зачесане. Мав темну церу і дуже білі гарні зуби, — недарма наші Одеситки пізніш шаліли за цим дрібним, але гарним, живим, як огонь, мужчиною.

Ми обсіли його, як мухи мед: щось чудесного було в тому, — перед нами справжній Усусус! Побожно повторювали його кожний вираз, особливо предивні назви з австрійського, воєнного

*) Рід військ. приспособлення в ґімназіях за часів царату.

жаргону. Перше, чого він навчив нас, це було „Ой у лузі червона калина“, що сталася нашою улюбленою обіч „Гей, нум хлопці до зброї!“ Пізніш ми забрались до муштри. Ми ненавиділи російську команду, підручник полк. Капкана ще тоді не вийшов, отже старанно вчилися чвіркової системи Усусусів. Я, як заступник командира „Січі“ кілька ночей не спав, вивчаючи премудрість, що її треба показати по словах:

— Чвірки в бік!, або

— Двійки взад!

Зате потім по двох тижнях, коли вже Янів нас покинув, ціла Одеська „Січ“ звинно рухалась під ці команди. Була лишень мала опозиція на команду „Позір!“ Тоді один з січовиків (з передмістя) понуро повторював „Пузир!“ — і дістав непомітно під ребра від сусідів

Одночасно звідкись Пан-Біг приніс книжку О. Назарука „Слідами У. С. С.“. По вправах, поставивши січовиків на „струнко“, відчитував я їм голосно уривок з тої приємної книжки, напр. про кулеметчика гуцула Звіра, що нищить без пощади москалів. По відчитанню Д. Зоренко (див. його спогади в збірці „Базар“) чистим тенором „брав“ гимн — і це була наша ідеольогія, без жадних дебат.

А Янів слухав того гимну уже в іншій частині — др. І. Луценко дав йому змогу увійти до сімї старшин 1-го Гайдамацького Куріня. Добре було Янову на вороному коні, в темнім мундурі й шитих сріблом („ГК“) наплечниках, в синьожовтім кашкеті.

Підчас грудневих боїв за Одесу, бачили його коло малого скверу насупроти Головного Двірця, провадив якийсь відділ піхоти. Там недалеко за двірцем, на Куликовім полі він і був важко ранений большевицькою кулею дум-дум. Куля трапила в праву кульшу ззаду і вийшла, вирвавши великий шмат спереду. Я відвідував потім його в шпиталі. Лежав, як завжди ввічливий і усміхнений. Дуже тішився відвідинами. А багато старшин з його частини приносило йому все потрібне, приходили потішати і молоді Українки, здається, кохалася в нім і сестра жалібниця при ньому. Колеги старшини говорили про Янова, як про милого товариша й енергійного начальника.

Навіть ті, що знали, що він був в австр. армії підстаршиною, не мали йому його старшинства за зле. То були часи для людей енергійних і пристосованих до умовин „війни в місті“, а в тій війні дуже часто тратили голову усі дипльомовані штабовці і фронтовики. Люди, що знали Янова, казали, що ніколи не бачили розгублености на його лиці, — а це вже дуже багато тоді значило.

Надійшли часи спокійніші, надійшло літо 1918. Почала зникати й російська культура з України, а в першій черзі, як писав якийсь журналіст у газеті „Відродження“ — татарське одвічне матюкання москалів.

З Галичан, що тоді співтворили українське життя в Одесі, треба ще згадати блискучу постать, прегарного промовця Омеляна Темницького. Хоч він був соц.-демократом, його любили і шанували всі без ріжниці переконань. Дивно швидко й бо-

Ст. дес. У. С. С. Трофим Янів, як справник сотні В. Левицького в 1915 р.

лісно несподівано вирвала його хвороба (запалення легенів) з рядів живих ще в літі 1918 р.

В великому „Українському Клюбі“ в Одесі одна по одній проходили вечірки з танцями, репрезентаційні вечері, вистави. Тоді вперше Одеситки побачили і коханого Цяпку-Скоропада. Стоючи на порозі в клюбі, побачив я щось вроді невеликого, рухомого, білого роя, що линув до вулика. То йшов сам Цяпка в сірім мундурі, усміхаючись своєю трохи щупаковатою мармузкою, а довкола нього — рій пань і панян в білих прозористих уборах. Цяпка попростував до квіткарки клюбу, забрав усі квітки, як сніп, в обхап, кинув недбало гроші квіткарці, і почав роздавати квіти з приговорюванням паням. Потім зник десь у салях. Коли ж вийшов, — мундуру Усуса не можна було на нім пізнати: Цяпка-Скоропада цвів. Пані поробили з квітів ґірлянди і пообвивали ними його всього довкола.

Потім приїздили інші Українці, старшини австрійської армії. Про от. Ст. Шухевича, тоді начальника австр. полевої жандармерії, оповідали цілі легенди. Про його енергійну поведінку підчас дифамації Української Держави в деяких нужденних кабаретах, мабуть, і досі памятають Одесити.

Групу Українців, старшин австр. армії, бачив я в останнє в жовтні — листопаді 1918-го, виходили, маючи синьожовтими стрічками при наплечниках і шаблях, а пані обкидали їх квітами. Їхали, повні ентузіязму, до Львова.

Міг з ними поїхати і сотник Янів, але не поїхав. Він уже зрісся з Одесою. Зрештою був на чолі власного відділу, званого „сотнею Янова“. Здається, що була то якась булавна сотня, але Янів зробив з неї щось цілком незалежного. Потребував гетьманської командантури і штабу округи лишень на те, щоб діставати виживлення і все потрібне до життя сотні — і більш нічого. Зробив з приміщення сотні, здається, на Канатній вул., своєрідну фортецю. Його не ліквідували по квітні 1918, — гетьманська військова влада, може, просто не звертала на цього ввічливого сотника ближчої уваги.

Зрештою, може в військових колах було більше Українців хочби з крови, а зате в адміністрації під ґубернаторством добродушного ґен. Мустафина розпаношились всякі петербурзькі диґнітарі. Памятаю, як мене, дуже молодого редактора щоденника „Вістника Одеси“, викликали до начальника канцелярії ґубернатора, і той загрозив мені репресіями і замкненням, коли я буду містити в своїй ґазеті такі обурливі вірші, як в останнім числі. Той „обурливий вірш“, то був передрук одної із

співомовок С. Руданського, що висміювала тупість москалів. З другого боку це саме губернаторське правління охоче дозволяло на закладання всяких російських патріотичних ліг в роді „Союзу рос. офіцерів“, „Дружин“ і т. і.

Одна з таких дружин (а їх разом було багато, — обраховували до десяти-дванадцяти тисяч осіб) зробила напад, навіть, на помешкання „Українського Клюбу“, ніби шукаючи зброї в Українців. Та кілька синьожупанників і інших старшин, приявних тоді в клюбі, швидко зорієнтувалися і підчас нападу повели справу так, що ще самі роззброїли патріотичних дружинників. Клюб швидко потім замкнула Мустафинська влада, певне і напад дружини був зроблений з його відома.

Тимчасом сотник Янів створив собі чисту фортецю. В тім домі на розі, що його перший поверх він зайняв, мабуть були колись давно склади товарів, — стіни були дуже грубі, замісць партеру були гладкі без вікон підмурівки, тай вузькі вікна його касарні виглядали швидше на амбразури якоїсь цитаделі. Дисципліну в своїй сотні тримав добру, варти мав сторожкі, а наші молоді Українки і гімназисти були дня нього своєрідною, і то непоганою розвідкою.

Швидко по нападі на клюб (це було, здається десь у вересні — жовтні 1918-го) одна з більших дружин росіян постановила знищити чи хоч роззброїти „ще одно гніздо Мазепинців“ — сотню Янова.

Вирушили вдосвіта і правильною розстрільною — перстенем почали підходити, окружувати „форт Янова“. Бо треба додати, що цей „форт“ був домом на розі і від нього вулиця спадала т. зв. „зпуском“ просто до Одеського порту. Отже російські старшини, дружинники, ішли поволі під гору, без слів, з рушницями на перевисі. Форт Янова здавався цілком незалюдненим.

Тимчасом коли росіяни-золотонаплечники зблизилися до будинку на 20—30 кроків, із амбразур плюнула на них огнем рушнична і кулеметна сальва. Янів був попереджений про їхній напад. Дружинники втікли, підібравши ранених, а янівці не гнались за ними.

На другий день союз рос. офіцерів прислав листа на руки Янова з запевненням, що то було непорозуміння і що вони бажають собі як військові з військовими, добросусідських відносин. Взагалі вони не були войовничі.

Розчарування до Росії, упадок армії, і взагалі упадок престіжу росіян роззброїв їх духово. В них уже тоді була виразна психоза вічної втечі, вони зісталися „dépaysés“. без грунту. Воліли пити по кількадесяти Одеських кабаретах, нюхати кокаїну, слухати гугнявих деклямацій всяких безґрунтовних як вони мистців „мистецтва для мистецтва“ по літературних льохах, — але не битися.

Тимчасом зближався Листопад 1918 р. Обіч сотні Янова повстала нелегальна 1-ша студенська сотня. Коло Києва вже були бої республиканців з гетьманцями. Впав уже, як грім з неба, жахливий універсал гетьмана про потребу будови якоїсь Росії. Корпорація наша, що була при університеті, ціла хоч там були й гетьманці, по цім універсалі влилася до 1-ої студенської.

Ця сотня із свого льокалю на Французькім бульварі робила наскоки од часу до часу на гетьманські, а докладніше на російські, патріотичні постерунки. Зрештою, прийшов день перевороту, з провінції надтягнули сили. Здається, що це було на початку грудня.

Студенські сотні (почала вже формуватися друга) придалися до зручної містифікації. Десь роздобуто трохи німецьких уніформів і шоломів. Перебрались в ті мундури всі стійки і пішли займати важніші обєкти: банки, пошту, водотяг. Інтелігентний вигляд, рішучість і абсолютна мовчазливість зробили своє, — пункти обсаджено без опору.

Одночасно з сотнею Янова в авангарді посунули на місто республиканці. Луценко і його штаб не були злими стратегами. Вже на другий, чи третій день республиканці обсадили більшість двірців міліонового міста, і я пригадую, як під звуки „Вже воскресла“, виїздили на місто з головного двірця прегарно еквіповані кінні відділи Директорії.

По трьох днях дуже жорстокого бою просто багнетами скинено преріжні формації росіян (оповідали, що до них прибули ще заздалегідь позаодеські дружини) з пласкогорбу Одеси на низ, до порту. Ненависть херсонських селян до цих дружинників була дуже велика, і в кожній хвилі дружинники могли чекати смерти в Одеській затоці. Саме тоді зачорніли димки французької ескадри, що прийшла помагати росіянам. Згаряча її, як незнану силу, привітали українські гарматчики шрапнелями, що вмить французів затримало здалека від порту.

Тимчасом, як твердили штабовці, Луценко дістав уже втретє погрозливу депешу від Директорії, щоб припинити наступ, опустити Одесу, і дати терен французам для провадження переговорів з Директорією. „Інакше вважатимем вас за бандитів, а не за українське військо“, — так мало бути в депеші. Та здається, французи більше б шанували цюж саму Директорію, колиб вона гарматами висловила їм привітання з тої „нічиєї землі“, що їм такою видавалась Одеса. Тимчасом Директорія покладалася тільки на засадах справедливости та ельоквенції мін. Остапенка й ген. Грекова.

Ремствуючи, з жалем військо почало опускати Одесу: оточили її довкола і розпочали бльокаду.

Саме в один з останніх тих днів побачив я Янова із його сотнею на одному із „зпусків“ (здається, Маразлієвському), що провадив до моря. Хлопці були змучені трьохденним боєм і голодні: дуже для нас прихильне тоді населення Одеси помагало їм. До козаків Янова з довколишніх домів тягнулися черги мешканців: один мав трохи молока, другий ковбасу, третий хліб, — і так, дружньо посуваючись, підгодовували бойців.

Потім лишень були чутки про Янова. Він швидко йшов вгору. В наших військах, що бльокували Одесу, мав він мати вже цілу дивізію, і став на чолі тої дивізії. Не була це карієра Наполеонівського маршала, але всеж досить швидка.

Як оповідають, причиною його смерти сталася жінка. Закохався він в одній з пань, дружині, чи вдові по старшині, закохався так, що на побачення

з нею прокрався у саму гущавину тодішньої денікінсько-французької Одеси. Більше, навіть, пишався трохи своєю відвагою, хоч його й перестерігали, що денікінська контррозвідка має його на оці.

Підчас його досить демонстративної прогульки разом з його панею головною вулицею (адмірала Дерибаса) мали його вхопити денікінські каерці і потім закатували його в своїх підземеллях. Здається, однак Українці викрали його тіло і поховали по-людському.

Було в нім щось із стихії української і зробив він більше для України, як багато тих, що були коло нього. Гріб його станув серед сотень і тисяч Галицьких, вірних гробів, засіяних над нашим морем від Кавказу і Криму аж по Дністер.

На марґінесі книжки „Ґенерал Тарнавський"

Написав: *Максим Брилинський*, б. пор. австр. армії і У.Г.А.

У звязку з появою книжки „Ґенерал Тарнавський", що її видала „Червона Калина", хочу кинути жмут споминів-епізодів, що вяжуться з особою цього правдивого старшини-вояка.

В цій частині, що говорить про його участь у світовій війні, його постать рисується доволі блідо. Можливо, що він сам багато вже призабув, а може у своїй скромності, не хотів говорити про моменти, що його постать робили би релєфною.

Ґен. Тарнавський був моїм курінним командантом в 1915 і 1916 рр. до часу перенесення його до Вишколу УСС. Коли я прийшов у поле, був він тоді командантом I куріня 35 полку краєвої оборони. Мав він у полі славу боєвого старшини. Підчас памятного походу в літі 1915 р. він перший впав підчас наступу до замку під Заваловом з одним підстаршиною (славним на цілу дивізію шибайголовою, декорованим усіми можливими відзначеннями, опісля безбоязним провідником тзв. Яґдкомандо, штабсфельдфеблем Заячуком). Він давав приклад, а рівночасно батожив своєю відвагою і погордою смерти тих, що були в бою може надто „обережні". Бути в куріні сот. Тарнавського — це була честь.

Памятаю свою першу стрічу з ним, коли я, командант чети, звичайний кадетаспірант (популярна назва „аспірина"), мав зголоситися в курінній команді, обіймаючи службу курінного інспекційного старшини. Адютанта не було і я зголосився просто в нього. Витягнувся як струна, вдарив запятками (голосився чейже в сот. Тарнавського!) і вирецитував приписані слова. З добродушною усмішкою вислухав мене, а потім впав запит по німецьки: Якої ви народности? Коли я назвав свою національність, сот. Тарнавський відповів по українськи: „Від українців вимагаю, аби службу робили краще, як інші".

Признаюся, що ця заввага мене вразила. Я не міг зрозуміти, чому він зробив мені цю увагу, чому він ставив до українців якісь окремі вимоги (памятаю, що його голос був в цьому моменті серіозний, навіть різкий). Щойно пізніше зрозумів я сот. Тарнавського.

Полк, в якому ми служили, складався в більшости з українців. Яку марку мали ми підчас війни, це загально відоме. Цього упередження не могло ніщо переломити, воно йшло за нами в поле і при першій-ліпшій невдачі вина спадала на нас. Не бралося під увагу таких річей як те, що дуже часто (підкреслюю: дуже часто!) активні старшини-чужинці просто втікали в безпечне місце, ще заки навіть зачинало ставати горячо, а долю людей і бою залишали в руках старшин, які мали 2—3 місяці вишколу і півтора місяця тзв. старшинської школи

Ґенерал Тарнавський як четар австрійської армії.

і які не то психіки наших людей не розуміли, але не розуміли навіть української мови, зате вимагали, аби, нераз неграмотний вояк розумів чужу мову інтеліґента-старшини. Перші слова тзв. Армеесляміш, якими вони послугувалися і уважали, що це вповні вистарчає, були ріжні кріпкі словеса, що заторкували особу, чи навіть вже тільки память матери вистрашеного вояка. Уважали, що ці люди це якась худобина, яку можна підчас безпечних вправ зневажати, бити, докучати, насміхатися, а підчас бою залишати самим собі і ще опісля вину за невдачу звалити зновуж на них.

Я сам мав з чужими старшинами кілька перепалок, що могли покінчитися для мене навіть дуже неприємно. Раз (стояли ми тоді за Стрипою в Беневі) відступив я від звіту, який представляв, за те, що сотенний (здецидований трус і худобина) вдарив кілька разів в лице піхотинця, який при звіті хибно голосився. На мою увагу, що бити не вільно, кинувся до мене і ми оба витягнули до себе револьвери. Справу якось замняли, але я бачив, що такі реакції нічого не поможуть. Треба було уживати інших способів і ми це робили.

З другого боку правдою є, що ми не є великі вояки, що ми війни не любимо. Наші старшини в масі (в австр. армії), це були „цивілі“ перебрані у військові однострої. Активних майже не було, резервових мало (відомий факт, що багато інтелігентів резигнувало з права тзв. однорічняцтва, аби тільки відбути 2-місячну службу). Військовий однострій був для нас осоружний і то цілком не з патріотизму. (Йде мені про факт, не про причини). Щож доперва говорити про вояцьку масу, в 95% зложену зі селян, до цього, звичайно, з командантами не-українцями. Ми були до одної річи добрі, а саме до позиційної війни. Ми могли місяцями сидіти без перерви в окопах і то на найгірших відтинках найстрашнішого фронту. Бунт в українській частині австрійської армії — це була дивовижа. Правда, війна від початку не була серед нас популярна, бо й не могла такою бути, крім цього, чим довше вона протягалася, тимбільше ставала осоружною.

З часом ставало мені ясне, чому сот. Тарнавський відізвався до мене в цей спосіб. Він нераз мусів наслухатися ріжних неприємних завваг, а то й закидів. Він був обовязковий, повнив службу, до якої зголосився добровільно, бо був вояком з покликання і уважав, що свій обовязок треба виконати чесно і совісно. Показалося опісля (вже за наших часів), що брак обовязковости багато нам пошкодив. Йому як активному старшині і відповідальному командантові мусіло залежати на тому, аби, коли вже не жовнір в масі, то бодай старшини-українці мали таку саму марку, як інші. Шкода, що ми усі не могли пройти такого вишколу — і то довгого — як хоч би славний німецький „Дріль“ у вишколі прінца Оскара. Було би нам опісля придалося. А так — слали нас тільки як гарматнє мясо.

—o—

Прийшли Семиківці (початок листопада 1915 р.) Наш полк (пригадую, була неділя вечір) витягнули по раз другий з резерви і тепер вже остаточно кинули в огонь. Курінь сот. Тарнавського пішов перший. Кинули нас вздовж дороги, всуміш з баварськими „еграми“. Цеї самої ночі розбили нас в прах. Трохи вже сіріло, коли наші рештки цофалися до дороги. Зі мною йшов командант другої чети (дві другі десь пропали) і жмінка людей. Вийшли ми на дорогу, якою йшов гурт військових. Приглядаємося — сот. Тарнавський на переді. Кремезна, сувора постать, перевищала о голову тих, що йшли за ним. Коли ми зрівнялися, мій товариш клякає серед болота на одне коліно і голосить нас усіх (був старший степенем, жидок, др. прав). Зробив так, як „в книжці стояло“. Добродушно засміявся сот. Тарнавський: „Не робіть дурниць, хорунжий!“ — сказав і велів йому встати. Пішли ми разом. Зайшли недалеко, бо нагло дістали з боку рясний вогонь. Дехто впав з криком, дехто й без, решта лягла при дорозі і давай сальвами бити. Потім цофнулися в яр і склоном зайшли до початку району, де містилися землянки нашого куріня. Ні живої душі. Але на горі перестрілка йде далі. Шнурком виходимо на гору (була нас неповна сотка, яку сот. Тарнавський поділив на 4 чети), робимо в ліво зворот і падаємо на насип над лучбовим ровом. З нами перемішані УССтрільці. Стріляємо, хоч не здаємо собі справи куди і пощо. Прикази мінялися що-хвилини (звичайне явище в такій суматосі тимбільше, що зачало вже розвиднюватися і кожну рухому точку, чи постать уважалося за ціль, в котру треба бити). В одному моменті бачу, вздовж нашої лінії йде сот. Тарнавський. Я ахнув з дива. Йде поволі вздовж розстрільної, нахиляється над вояками, вчить ціляти і не марнувати набоїв, підбадьорює. Хтось кричить: „Пане сотнику, критися!“ Чую відповідь сот. Тарнавського: „Добре, добре! Для мене ще нема тут кулі“.

Яке враження робила ця холоднокровність і погорда смерти не тільки на вояків, але й на нас, хіба не треба додавати. Він міг цілком спокійно відійти взад, що вже давно зробило багато вижчих і навіть нижчих командантів. Сот. Тарнавський залишився з цією решткою, яка його трималася, він виконав свій обовязок до кінця. Робив більше, ніж звичайний рядовик.

Сот. Тарнавський був скромний, а попри те, щирий і отвертий характер, зумів сказати те, що думав. Маю світлину з нагоди провірки нашого полку бригадиром в якийсь час по семиковецькій різні. Ріжні штабовці, адютанти і сотенні прибрали бундючну позу. Сот. Тарнавський станув скромно зі заду в своїм зношенім плащі, на голові під шапкою коминярка (тоді були кріпкі морози).

А тепер інша чертка його характеру. У цій книжці згадує він, що причиною перенесення його до УСС був блп. М. Галущинський. Може бути, я не знаю властивої причини. Але в нас, в полку, подавали іншу причину, а саме ось яку:

Чи не в січні 1916 р. приїхав до Підгаєць, де стояла команда корпусу Гофмана, котрийсь австр. архикнязь на інспекцію. Архикнязь хотів бачити фронтовиків. Йти до них не мало змислу, зрештою він мав право вимагати, аби вони прийшли до нього, хоч би тільки в особах представників від поодиноких полків. На означений день вислав і наш полк своє представництво. Оповідали опісля таке:

Архикнязь переходив зі своїм почотом вздовж ряду, в якому стояли усі делегації і з кожним заміняв декілька слів, ставив запити. Підійшов і до сот. Тарнавського. На запит (розуміється по німецьки): — „Як поводиться, пане сотнику?“ — паде відповідь:

— Цісарська високосте! Мус — великий пан!!

Як би летунська бомба трісла серед них, не була би може зробила такого враження. Якто? Активний старшина, якого висилають як представника, значить, заслужив собі на те, дає заступникові найвижчого команданта усіх збройних сил монархії таку відповідь?! Навіть не стереотипову відповідь, що він і цілий полк горять бажанням кожної хвилини дати за цісаря і монархію свою кров і майно, але просто без надуми, без огляду на особу, яка перед ним стоїть, рубає, що коли є „мус“, то нема про що балакати.

Сот. Тарнавський ризикував багато, але про те мабуть не думав. Сказав, як фронтовий рубака, якому осоружні були ріжні „маркиранти“, хтоб вони не були. Не любив парад, цеї непотрібної, гротескової нераз театральности, в якій любуються

плиткі уми і слабі характери. Сказав, що уважав за відповідне сказати. За те й — так казали — перенесли його „за кару“ до УСС. Що він це перенесення приняв з полекшою, це видно з його слів про побут в Коші УСС.

———о———

Підчас революційної офензиви Керенського (літо 1917 р.) от. Тарнавський брав активну участь. В наступі, який він вів на лінії Куропатники — Бишки, приділили йому гуцульську сотню УСС. (км-дт. Бужор), яка стояла за мною в резерві. Російська офензива заломилася й ми пішли вперед. Останній наш скок був над Збручем коло Бурдяковець — Скали. Не був це приємний наступ, бо мали нас на долоні, а треба було дійти аж до Збруча. З нами йшли сотні УСС, які вів от. Тарнавський. Якась частина і деякі хлопці з нашого полку перебігли Збруч і впали до Збризя. Наш полк вів пполк. Лінде (тепер емер. генерал поль. армії), з яким вони оба дуже любилися і в приватних балачках от. Тарнавський з чемности говорив до нього по польськи, цей говорив по українськи. І от тоді — так оповідали телефоністи — коли от. Тарнавський був вже за Збручем, казав получитися телефонічно з пполк. Лінде і давав йому потрібні інформації. Підчас цеї розмови впали два речення, які довгий час викликали на фронті гомеричний сміх, але які, нажаль, не можемо тут повторити.

Ген. Тарнавський в 1936 р.

Ген. Тарнавський як отаман-комендант Вишкол. У. С. С. зі своїм адютантом чет. В. Старосольським.

———о———

Мир в Бересті був підписаний, ми йшли на Вел. Україну. Не дуже було це безпечне, бо наші сили були слабі, а всюди були ще маси російських військ, кожне село було повне фронтовиків, які не могли зрозуміти нашої появи, всюди повно збруї, муніції. Але ми йшли й то з охотою. Ми йшли зі Скали на Балин — Дунаївці — Нову Ушицю — Бар, потім кинули нас на Могилів. От. Тарнавського стрінув я — тільки в переході — в Н. Ушиці. Я провадив свою сотню, як т. зв. „передню сторожу“. Йшли ми в шоломах, не так з потреби, як для враження. Вже доходили до перших хат Н. Ушиці. Всюди пустка. Нагло бачу елегантне авто, яке суне до нас. У віддалі яких 20 кроків затримується перед якимсь будинком і з авта — бачу — висідає от. Тарнавський з двома старшинами в російських одностроях. Я засалютував, отаман махнув приязно рукою і скорою ходою війшов до будинку. Ми знали, що от. Тарнавського приділили до штабу дивізії, як референта для українських справ а рівночасно як звязкового з нашою владою в терені, в якому порушувалася дивізія. Мабуть тоді, як я його бачив, забезпечував він цей магазин, про який згадується в книжці. Ішли „союзники“, треба було перед ними забезпечити майно для української армії.

———о———

Врешті кінець. Усе валилося, рівночасно ставало легко, бадьоро. Цей кошмар, що тяжів вже від кількох літ, кудись пропав, ми мали йти на новий танець, але вже свій. Мене, також „за кару“, перекинули до технічної сотні і вислали в якесь село над самим Дністром, коло Яруги. Це було по славнім „голосуванні на фронті“, на якому я читав і пояснював відомий маніфест цісаря Карла до

фронтовиків, а вислід цього „голосування" наробив у полковій команді багато переполоху і тому нас дали в „безпечне" місце.

Я плянував перебрати полк з усім, що було, в наші руки (в полку було доволі наших старшин, правда нижчих, навіть в полковій команді було їх трьох), піти до Галичини і віддати в руки нашої влади бодай якусь частину готових до бою крісів. Так, нажаль, не сталося. Мене чомусь-то не повідомили у відповіднім моменті й то так далеко, що про відхід полку довідався я майже на добу пізніше. Але ще можна було здоганяти, бо ми, технічна сотня, мали фіри. Дігнали ми їх за залізничим шляхом Бар — Могилів. Але й команда не була в тімя бита, бо заки ми наспіли, вони встигли порозкидати сотні у ріжні напрямки. Я застав вже тільки команди полку, курінів, був навіть дивізіонер з дуже скромною міною. Ці наші старшини, що були при штабі полку, дали взятися на вудочку і скрупулятно, банкнот за банкнотом, перебирали полкову касу. Я махнув рукою і пішов далі зі своїми „техніками".

Ішли ми знаним шляхом до Збруча, де, як казали, стояв пполк. Тарнавський і збирав вертаючі частини (чи не початок леґенди?). Значить, ще нішо не страчене. Швидше, буде мати поміч. Підходимо до моста коло Скали, біжу наперед. Довідуюся, що в такім-то домі є наша команда. Виходить якийсь поручник. Представляюся і говоримо. Виходить, що нема нікого, ніхто не збирає частин, навпаки, маємо зложити збрую і йти домів. Переконую його, що цеж яркий нонсенс, бож можна вже звідси вислати бодай один полевий курінь молодих хлопців-боєвиків. Не помогло. Казав, що має такі інструкції. Щож робити? Може так і треба, видно там вже мають такі пляни, видно, що ми так нагло не є потрібні. Цеж своя влада, її наказ, а вона знає, що робить...

———o———

Такою — ще більше на тлі галицької Епопеї і наддніпрянської Анабази — стоїть перед моїми очами постать ґен. Тарнавського. Це був вояк-лицар типу середньовічних Баярдів, яких життя і діла оспівували барди і мінстрелі в героїчних піснях. Такі гинули на полі бою, або доживали віку в почестях і славі, окружені добробутом і вигодами у винагороду за заслуги для народу.

Ні одного ні другого не дочекався ґен. Тарнавський. Не багато бракувало, аби постигла його смерть з рук таки „рідних".

Тяжкий був і є шлях його життя. Десь там, в якомусь заказаному сільці, живе Генерал. Позбавлений майже примітивних вигод, все таки тихо, без докорів в чиюнебудь сторону. Бо вояцька гордість каже сціпити зуби і ще й цей хрест мовчки нести.

Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на Київ

Написав: *Інж. М. Скидан.*

(Продовження).

Через якихнебудь пів години ми вже у Васютинцях. Судячи по зовнішньому виглядові, село заможне. Спиняюсь у заможного дядька. Приймає мене досить радо. Починаю говорити йому, що довелось багато чути негарного про його односельчан. Мій дядько крутить головою і каже як воно вдійсности є. Більш того, він росказує, що грабування селян це ще дурниця, наші люди вміють ограблювати навіть потяги. Вони, весною, коли українська армія відступала, пустили під „откос" потяг, що віз ранених і цукор до Галичини. Коли ранені вмирали в розбитих вагонах, що кілька разів перекинулись, бо насип в тому місці дуже високий, вони їх не ратували, а тягли мішками цукор. Тут я собі пригадав про страшну картину згаданої катастрофи, про яку оповідали мені очевидці, коли ми ще були в Жмеринці.

Направляюсь до штабу і звертаюсь до полк. Микитки у справі вище сказаного. Полк. Микитка мене перебиває і каже, що має вже списки головарів грабіжництва. Порозумілись на тому, що їх треба негайно арештувати.

На другий день, ще дуже рано, чую якесь калатання. Встаю і запитую господаря, що це калатання означає. Відповідає мені, що в ночі заарештували 11 головних проводирів, але найголовніший з них втік. Його не арештували. А калатанням скликають у нас сход. Жінки заарештованих хотять скликати сход, щоби заарештованих взяти на поруки, але ніхто не хоче іти на цей сход. Отже охочих ручитись за них не знаходилось.

Заарештованих судили негайно. В обідню пору присуд був вже зроблений. Всіх їх присуджено до розстрілу. Повідомляючи мене про це, полк. Микитка запитав, як на це дивлюсь я. Очевидно, що стати в їхньому захисті я не міг. При цьому переказав мені, зі слів членів суду, як нахабно заарештовані трималились під час слідства, гадаючи, що галичани не мають права їх судити, що їм нічого не станеться. Помилились. Десь біля четвертої години всіх їх в тому самому ліску, що уможливлював їм грабіж, розстріляли.

Треба сказати, що цей тяжкий присуд і скоре виконання його зробило велике враження на всіх. Лементу в селі було досить. Плакали родичі розстріляних. Решта присудом була здивована, але заявляли, що мовляв самі вони того заслужили. В цілому вся ця історія була неприємна, бо вона свідчила про внутрішню болячку, яка з середини розїдала організм молодої держави.

Згадуючи вже про Васютинці, не можна не згадати ще такого факту, який викликав вже гумористичні балачки. Але оскільки він викликав певний відрух, я його наведу.

Коротко кажучи, іде мова про присутність старшин штабу при вінчанню у Васютинській церкві. Здається, вінчалась з кимось місцева учителька. На це вінчання священник запросив штабових старшин. Не відмовились та пообіцяли прийти. Вінчання відбувалося у вечорі.

Отож входимо в церкву. Вінчання вже розпочалось. В церкві застаємо священика, пару молодих, ще кілька осіб з боку стоїть, на крилосі замісць дяка років 15 хлопець, і ми. Нашу увагу приковує до себе ніхто інший, а молоденький дячок. Що треба йому співати, судячи по всьому, він знав. Біда лише в тому, що він робив враження цілком безсилого хлопця. Проспіває „Господи" і відпочиває, а потім не в тон вже, продовжує „помилуй". Цей спів зразу викликав на обличчу майже всіх нас усмішку. В деяких місцях йому допомагав сам священик. Але ось знаходиться хтось сміливий між старшинами і собі хоче йому допомогти. Цим сміливим правдоподібно був сотник Петрик, який завжди був готовий на допомогу іншому. Одним словом якось обвінчали. Співав один, або двох, але воно виходило, що співали хором. Після вінчання мали веселу розмову на тему відносин в православній церкві. Тема була нова. На цьому місці повинен сказати, що я був зовсім безсилий боронити православних супроти греко-католиків. Свої позиції я без бою здавав. Тим більше, що корпусний духовник о. П. Кашуба, хоч був і дуже молодий, своїми промовами в церкві, таксамо і в приватній балачці та своїм поведенням, завжди викликав до себе заслужений респект. Не дивлючись на те, що у мене, як соціяліста, був свій погляд на попівство, всеж таки шляхетна і розумна постать корпусного священика о. Петра Кашуби залишила по собі найкращі спогади про нього. Ну, та про Васютинці мабуть вже досить. Тут відбулась перша безкомпромісова зустріч правосудія регулярної військової частини з тим, що ми звемо грабіжем серед білого дня.

Знову несподівано, щось подібне чекало вже на нас в Межирові. Зі всіх боків посипались скарги на якогось парубчака, що був пострахом для цілого Межирова. Не заслужив він того, щоби про нього багато згадувати. Тоїж ночі його схопили на горячім вчинку душегубства і на другий день присудили його до розстрілу. Приходилось думати не тільки про фронт, але і про тил.

Урядовці Управи Головного Начальника Постачання У. Н. Р. Камянець, серпень 1919 р
Стоять (з ліва до права): Чубатий Володимир, галичанин, Онуферко Володимир, галичанин, Острозський Віктор, наддніпр. Валентина Федченко, наддніпр. Потшибій Е. маляр-арт., наддніпр. О. Бухнієва, наддніпр. Кравців Іван, гал. **Сидять:** Дякович, галичанин, Н. Н. галичанин. Клим Гриць, галичанин. Дзюбенко Ганна, наддніпр. Дзюбенко Юрій, сот., наддніпр. Блажкевич Іван, галичанин.

В томуж Межирові, першого вечора прохожу біля Волосного Управління. Нараз чую веселий спів. Співають у волості і виразно чути, що співають пяні.

Захожу у волость. Стукаю у двері, звідкіля чути пяний спів: „я панського роду — пю горілочку як воду". Прошу відчинити, гримаю через двері. Мені відповідають, що наші всі в дома, а опісля хто там? Я, далеко не вічливим тоном, їм, знову таки через двері, представляюсь. Двері раптом

Пекарня Бригади У. С. С. у Бердичеві на Україні.

відчиняються і перед мною біля півдесятка переляканих осіб, що ледво тримаються на ногах. Такого непрошеного гостя вони, очевидно, не сподівались. Судячи по їх обличчах, шкода їм було звідціль виходити, але мусіли. Це було волосне начальство, яке, під таку пору, заслуговувало сувору кару.

Не скажу напевно, чи то з Межирова, чи може вже з м. Браїлова, скоріш з Браїлова, полк. Микитка їде в супроводі старшин на стацію Жмеринку, де має стояти штаб отамана Юрка Тютюника. Ціль поїздки — порозумітись щодо співділання, доручених їм частин. Повертаються вечером. Передає свої враження про те, що він бачив і що чув. Зводяться вони до слідуючого: Наддніпрянське напів повстанське військо от. Тютюника не робить доброго враження. Сам отаман надиво дуже молодий — „хлопчак". Робить враження, що він мало розуміється на військовому ділі. Якийсь хвалькуватий і т. д. Подібне переповідали і старшини, які їздили з полк. Микиткою. Отже враження було відємне. Чи не за швидке і чи правдиве було таке заключення, сказати було тяжко. Я лише констатую цей факт.

Запорізький корпус і частини І-го Галицького корпусу здибаються під Винницею. Це перший бій частин І-го Галицького корпусу, в поруч з частинами Запорізького корпусу на терені Великої України. Вінницю захоплюють. В штаб телефонічно передають про успіхи на фронті. Від усіх чути захоплення частинами Запорізького корпусу. Отже регулярна частина Наддніпрянської Армії, конкретно Запорізький корпус, зробили на Галицьких старшин та стрільців імпонуюче враження. Настрій піднісся. Частини корпусу втягаються повільно в боротьбу й побідно ідуть вперед.

З Браїлова штаб корпусу переїздить до Винниці. У Винницю вїхали якось непомітно. В місті не було жадного руху. Панував літній спокій та очевидно страх.

Найперше зайшов я до дому, в якому містилася чрезвичайка. В середині віє якоюсь пусткою. Стіни чимось побризкані. Одні кажуть, що це людська кров, інші в цьому сумніваються. При кінці всі погоджуються, що то справді людська кров.

Адеж жертви чрезвичайки? Їх розшукують, але зразу не знаходять, хоча всі знають, що вони мусять бути десь поблизу. Пізніше довідавсь, що ці жертви чрезвичайки були закопані в садку, біля будинку.

У Винниці штаб корпусу стоїть кілька днів. Тут вже займались питанням військової підготовки, чи господарсько-організаційними справами. В центрі всього були боєві дії. Зпід Калинівки доносили про уперті бої та про більші страти в частинах І-го корпусу.

Про Винницю треба сказати ще, що чимала частина населення скоріш очікувала денікінців, ніж нас. З одного боку денікінці їм були близчі, а подруге вони сумнівались в боєвих силах Української Армії. Про участь в боях частин Галицької Армії вони майже не знали. Отже Винницю захопили наші війська несподівано для населення.

Частини І-го корпусу з Винниці посуваються в напрямі на Бердичів. ІІ. корпус посувається на Козятин. Частини Запорізького корпусу на правому крилі. Праве крило його напрявляється на Липовець, Сквиру і Білу Церкву.

Як частини скоро посувались вперед, посвідчить нехай слідуюче: якось, в пятницю, запитую в штабі корпусу, коли і яка частина має брати Липовець, що лежить яких 40 кільометрів на схід від Винниці. Мені відповідають, що це має статись в суботу, себто на другий день. Я повинен там бути, тим більш, коли довідався, що Липовець мають взяти відділи, під командою мого шкільного товариша полк. Жупинаса. Вважав своїм обовязком разом з військами явитись в Липовці, де перед приходом большовиків мені довелось бути повітовим комісаром. Я хотів запобігти всяким прикростям, підчас добуття міста.

В суботу, десь біля другої години, я вже недалеко Липівця, але військ не нагоню. Вже в останньому селі перед Липівцем. Військ таксамо вже не має. Кажуть, що вони були, але скоро виїхали до Липівця. В дорозі, недалеко Липівця, довідуюсь, що військ не має вже і в Липівці.

Вїзжаю в місто. Кругом ні душі, аж якось моторошно. Десь далеко за Липівцем чути гарматні вистріли. Як опісля виявилось, це було біля стації Андрушівки, себто більше десятка кільометрів за Липівцем.

Та ось несподівано зустрічаю панночку О. Асауленкову, теперішню мою дружину. Від неї довідуюсь, що в місті є вже мій був. помічник, який явився разом з військами і вже організує охорону міста. Через пару годин я в одному кінці та він в другому, давали інформації цікавому громадянству про справжнє положення на фронті і взагалі.

Тутже десятки молодих хлопців зголошувались до послуг. Одні із них залишались в місті, інші знову виїзжали негайно на повіт. Особливо мені було приємно їх зустрінути через пару годин в місточку Ілинцях, що віддалене 18 кільометрів від Липівця, при виконанню обовязків по охороні порядку. Я був радий, що Липовець не Нова Ушиця. Прикро тільки, що не обійшлось без жертв при взяттю міста.

Наші війська заскочили большевиків зовсім несподівано, коли вони працювали в своїх канцеляріях. Вони знали, що Винниця вже втрачена, але про це нікому не говорили. Десь перед дванадцятою годиною оголосили урядовцям установ, що на Липовець іде якась банда, яку треба затримати. Для цього вони передають урядовцям зброю і наказують їм приготовитись до зустрічі з бандитами. Встигли озброїти лише частину урядовців, між якими більшість була безпартійні, бо під Липівцем стояла вже гармата і обстрілювала дорогу, по якій большевики мали відступати.

Перший гарматний вистріл викликав озброєних урядовців на вулицю, якою вже проїзжали козаки. Щось біля 14 осіб з цих урядовців козаки зарубали. Між ними були цілком невинні особи, які мабуть перший раз мали в руках рушницю.

На другий день у вечорі я вже був на стації Калинівка, звідкіль потягом відїхав до Бердичева.

По приїзді до Бердичева, другого дня ранком, на-

Команда двірця у Ходорові 1919.

самперед поїхав до штабу корпусу. В час моєї відсутности тут нічого особливого не сталось. В штабі панувало помітне задоволення з того, що в Бердичеві захоплено цілий вагон грошей та, головно, багато шкіри. Вона для війська мала велику ціну.

В чужому місті зорієнтуватись тяжче, але знахожу знайомого мені члена Повітової Народньої Ради і від нього довідуюсь все, що мене цікавить.

Населення міста напочатку тремтіло зі страху. Боялись, щоби не дійшло до якихнебудь ексцесів. Прихід галицьких військ для них був несподіваний. В місті був вже повстанчий отряд от. Карого. Сам я спиняюсь в будинкові напротив чрезвичайки, себто в районі, в якому найбільше боялись небажаних безпорядків.

Довіря населення до армії зростає скоро. Відношення до повстанців, навпаки, негативне, їм не довіряють. Хоч про самого от. Карого нічого поганого не можуть сказати. Знають, що це був добрий учитель, опісля старшина Української Армії. Повстанці таксамо роблять погане враження на галицькі частини. На фронт вони не збираються. Між ними знаходиться багато індівідумів, які вештаються скрізь і більше ляпають язиками, як спроможні щось зробити.

Зприводу повстанців полк. Микитка вперше говорить зі мною досить схвильованим тоном. Закінчує балачку тим, що для нього не має іншого виходу, як залишити одну бригаду, щоби не допустити до небажаних безпорядків в тилу своїх частин, про що окремі повстанці говорили одверто. І дійсно для цієї мети залишено в Бердичеві 9. бригаду. Подумайте, казав мені полк. Микитка, в одному місці залишили повстанців от. Шепеля, тут залишимо повстанців от. Карого, а там ще когось і т. д., це в тилу армії зовсім небажане. І треба признати, що полк. Микитка мав рацію так говорити.

На одній із вулиць Бердичева, випадково зустрів в уніформі українського старшини, свого давнього знайомого жида Якерсона, пізніше студента Української Господарської Академії в Подєбрадах, а тепер інженіра. Перед цим він був ранений, чи контужений. Ходив він по Бердичеві, як та біла ворона. Переказує мені, що всі дуже дивуються, як він може служити в Українській Армії, коли вона робить погроми. Що він на їхнє здивованнє відповідає всім однаково, а саме радить іти в Армію і воювати за Україну, тоді про погроми вони і не почують.

Слідуюча одноденна стоянка штабу була в Козятині. Велика вузлова стація. Тут нас інакше зустрінуть, міркував я собі. Цеж містечко, в якому я провів найкращі свої юнацькі роки. Тут я дістав перші й основні лекції національної свідомости. Тут я вперше прочитав книжечку, в якій на адресу Миколи II. писалось: „Дрожі тіран, знай что суд і на тебя єсть, і суд етот уж блізок“.

Але я помилився. Зустріли так, як нас скрізь зустрічали в містечках. Насамперед іду на двірець. Зустрічаю там свого шкільного товариша, який є старшиною в комендантурі чи що. Балакаємо. Власне я його запитую, а він держучи руки в кишенях, неначебто тиждень не їв, як той астроном впер свої очі в небо, і мені відповідає. Яким був мій З., таким і залишився. Залишаю його дивитись на небо, а сам іду до волости, але не застаю нікого. Заходжу до Земельної Управи. Таксамо нікого. Повертаючись, здибаю тов. К. На мої запитання чую відповідь: не знаю, тяжко, не можу і т. д. Під вечір зустрічаю ще О. Р. „Так от чому ви колись носили вишивану сорочку“ звучить у її відповіді. Далі не балакаю, бо наші шляхи розійшлись.

Містечко само собою живе буденним життям. Люди ходять собі неначеб то нас і не помічають. Коли Козятин якийсь чужий для мене, то він ще більш чужий для інших. Витання хустинками, приємні усмішки, теплі слова і т. д. це ще ніщо. Хочеться бачити зустріч більш річеву. Відчувати, що ми і решта всі, одно і теж. Хочеться відчувати річеві прояви з боку населення, а не одні тільки вияви внутрішнього почуття. Хочеться бачити тих, що з гордістю хотіли б вступити в наші ряди, тих, що зі захопленням беруться до організації для нас міцного і здорового тилу, тих, що хочуть робити і вміють робити. Цих нам найбільше бракувало.

На шляху між Козятином аж до Фастова таж

сама картина, тіж самі прояви симпатії, таж байдужність і т. д.

Стоїмо кілька днів у Фастові. Багато говориться про повстанців. У синодику кожного з нас прізвища багатьох отаманів. Про одних дістаємо відомости, а инші знову навіть зголошуються до штабу зі своїми плянами і міркуваннями. Для штабу вони знаки запитання. Побоювання за них зростає.

Настрій населення якийсь нервовий і напружений. Більш, ніж де, говориться тут про погроми.

З фронту відомости увесь час задовольняючі. Ніхто не сумнівається, що ми через кілька днів будемо в Києві.

30. серпня ми переїздимо з Фастова на стацію Боярка. Починаючи з цього часу, я на подіях спинюсь докладніше, бо вся суть походу була в них і за них судиться окремих осіб і цілу армію.

Серед білого, ясного дня, наш потяг із музикою підїзджав до стації Боярка. Гарний день, гарні околиці, сосновий ліс, літниська, музика — все це до купи створює святочний настрій.

Ми вже на двірці, де застаємо великий рух. Довідуємось, що перед кількома хвилинами з Боярки відїхав на фронт під Київ головний отаман С. Петлюра. Далі нам передають, що за стацією є ще вбиті большевики, що за пару годин має бути похорон машиніста і його помічника, яких вбили на нашому броневику. Далі зголошують, що частини вже під самими Києвом. Стрільці в особливому настроєві. Бачучи верхи київських святинь, хрестяться, падають на коліна, від радости цілують землю. Ці відомости зворушують і нас всіх.

За пару годин штаб майже у повному складі стоїть над свіжою могилою машиніста і його помічника. Хтось каже, що один із них галичанин, а другий наддніпрянець. Віддавши їм свою останню повинність, знову всі вернули на свої місця. Чекаємо нових донесень і снуємо пляни на майбутнє.

Від нас ховаються останні проміння сонця. Насувається справжній літній вечір. Ми всі стоїмо колом у кінці стації — на пероні. Серед нас гол. от. С. Петлюра. Переказував нам, як перші частини вступали в Київ. Палицею креслить по піску плян вулиць, якими і куди ішли війська. Підкреслює, що на його думку треба було вступати якось там інакше і т. д. Балачка ця тривала з пів години. Це була перша зустріч штабу Корпусу з С. Петлюрою.

С. Петлюра відїздить. Ділимось враженнями. С. Петлюра не зробив враження військової людини, це підкреслюють майже всі. Розходимось на свої місця. Іду з полк. Микиткою і робимо собі підсумок нашої балачки з С. Петлюрою. При кінці під секретом полк. Микитка каже мені, що на стації Квіткове є вже денікінці. Зустрілись із ними війська от. Тютюника. — Як бачите, ситуація тяжка. Може статись, каже полк. Микитка, що ми візьмемо Київ, а опісля доведеться його без бою залишати. Мушу підкреслити, що про рух денікінських частин ми взагалі мало знали.

Ночуємо ми на ст. Боярка. О 7. год. ранку 31. VIII. маємо виїхати до Києва. Мене запросив на ніч на приватне помешкання старий приятель. Прощаючись з полк. Микиткою, обіцяю, що в 7 год. я вже напевно буду на двірці.

Від свого приятеля і його знайомих довідуюсь про багато цікавих для мене справ щодо відступаючих частин та взагалі про життя в Києві в останніх місяцях.

Лягаємо пізно, але мені чомусь не спиться. Біля шестої години я вже на двірці. Бачу, що біля потягу ходить вже полк. Микитка. Побачивши мене, іде на зустріч. Мабуть вже щось трапилось, майнула в мене думка.

Полк. Микитка зустрічає мене словами: „Я вже вас чекаю давно". Здоровлюсь і на моє оправдання відповідаю, що я прийшов на цілу годину раніш. Полк. Микитка каже: „Як знаєте, начальником гарнізону міста Києва мав стати ґен. Краус. Але в ночі ґен. Краус мені телефонічно переказав, що після уважного роздумування він прийшов до висновку, що краще буде, коли начальником гарнізону стану я. Його головний аргумент той, що його німецьке прізвище викличе у населення здивовання а то й незадоволення. Я з доводами ґен. Крауса погодився і згодився ці функції взяти на себе". Передаю тут мою розмову з полк. Микиткою лише у скороченій формі. На все сказане я полк. Микитці відповів, що все це дуже добре. Підкреслив, що з боку ґен. Крауса виявлено добру волю і зрозуміння умовин. Але тут мене полк. Микитка перебиває і продовжує далі: „Я згодився, але мав на увазі, що всі справи цивільного характеру, до часу призначення когось урядом, переберете на себе ви. Про це я навіть говорив із ґен. Краусом". Цим зворотом справи я був заскочений, але мусів погодитись.

У призначену годину потяг наш їде на Київ. Час особливо якось біжить скоро. Ось, ось і ми будемо вже в Києві. Мене охоплює якесь дивне почуття. Хочеться, щоби Київ був дальше, бо не вистарчає часу для того, щоби накреслити собі хоч маленький плян тих завдань, що їх треба буде зробити в першу чергу. Та де там, ми вже в Києві.

Події розгортаються з кінематографічною швидкістю. З потягу іду оглянути кімнату для канцелярії, призначену для мене на двірці. Оглянувши кімнату, направляюсь до вихідних дверей, щоби подивитись на Київ. На порозі я побачив трьох москалів. Один із них прапорщик, другі два рядовики. Чую, що вони хотять бачити командіра корпусу. Полк. Микитка їх приймає. Я, щоби сховати своє здивовання, повертаюсь у свою кімнату. Буду чекати аж вони вийдуть, щоби запитати полк. Микитку, що це за москалі, подумав я.

Думати довго не довелось. В мою кімнату хтось стукає. Прошу! Відчиняються двері і на порозі бачу непрошених гостей. Прапорщик каже, що командір корпусу послав їх до мене. Чому до мене? А про це думати не має коли.

Між мною і згаданим прапорщиком, фізіономія якого свідчила, що це мав бути „малорос" із колишніх підпрапорщиків, відбувається коротко така розмова:

Хто ви? Розвідка Полтавської ґрупи, Добровольчої Армії.

Як ви тут опинились? Перейшли через ланцюховий міст.

І наші застави вас пустили? Ніяких застав ми там не бачили.

Остання відповідь мене дуже здивувала. Поспішаю з рештою запитань, щоби піти і негайно зясувати, чому не обсаджено нашими частинами ланцюхового мосту.

Коли ви переїхали через міст? Оце тільки що. Звідтіль просто приїхали сюди.

Чого ви приїхали сюди до нас на двірець? Мали на увазі захопити телеграф і телефон, але тут застали вас. Ваші війська ми зустрічали також в місті, але вони нас не чіпали.

Чи з вами ще хто перейшов на цей бік, чи тільки ви самі? Ми самі.

Хто командує вашими військами? Ґенерал Бредов.

Чи думаєте ви вступати в Київ чи ні? — Не знаю.

Коли ви підійшли під Київ? — Сьогодні раненько.

Знову хтось стукає. Прошу! Відчиняються двері і в мою кімнату входить добровольчий штабс-капітан і з ним пять рядовиків.

Те саме. „Командір корпусу послав до вас".

„А, ви здесь гаспадін прапорщик"? звертається він до згаданого вже прапорщика. „Так точно". „Ви можете іти".

Прапорщик відходить, я починаю розмову з цим останнім. Чоловік, як кажуть, битий, і на всі мої запитання відповідає уникаючи, як справжній офіцер: „не знаю", „кажется", „єто завісит од главнаво камандованія".

Наша розмова кінчається дуже скоро. Все потрібне я вже знав від прапорщика. Зі свого боку висловлюю слідуючі два становища.

1. Київ взятий нашими, українськими військами ще вчора. Отже про вступ добровольчих військ у Київ не може бути мови і не має потреби.

2. Інтереси справи вимагають від нас і від них вважати сьогодні Дніпро демаркаційною лінією і в порозумінні наступати на північ. Прошу це передати вашій команді. На свої слова я почуваю туж саму відповідь: „Ето завісит од камандованія".

Вирядивши зі своєї кімнати немилих гостей, я зразу іду до полк. Микитки. Полк. Микитка, судячи по всьому, дуже зворушений. Пане полковнику, чому не обсаджено ланцюховий міст? — „Це відтинок Запорізького корпусу. Це мав зробити Запорізький корпус", відповідає полк. Микитка. Пане полковнику, прошу вас зробити все можливе, щоби міст було негайно обсаджено, щоби не допустити переходу через нього добровольчих військ. „Добре, все це вже робиться".

В цей час хтось каже, що на площі біля двірця є вже частини Запорізького корпусу. Іду туди і бачу до краю зморених козаків. Скаржаться, що мали дуже великий перехід. Бачу, направляється в мій бік полк. Дерещук, Державний Інспектор Запорізького корпусу. Швидко підходжу до нього і починаю передавати йому коротенько про свою розмову з добровольчою розвідкою. Підкреслюю, що не обсаджено це моста. Прошу на це звернути увагу, оскільки це на відтинку Запорізького корпусу. Доводжу до його відома про ті функції, що припали в цей день на мою долю. Рішуче підкреслюю, що в даній ситуації галицьким частинам буде дуже тяжко зорієнтуватися. І, нарешті, прошу його держати зі мною найтісніший звязок, що я буду напевне потребувати його допомоги. (Д. б.).

Постійна вистава мистецьких творів

Віддавна відчувалося у Львові недостачу постійної вистави-сальону, де українські мистці моглиб передавати свої праці і таким способом мати постійний звязок з громадянством. Ідучи назустріч цій потребі, в редакційних кімнатах **Видавництва »Червона Калина« уряджено постійну виставу мистецьких творів.**

М. Бутович Графіка

З сальону Вистави »Червоної Калини«.

Ініціятива того культурного почину стрінулася вже з належним признанням і зрозумінням як в кругах наших мистців так і в кругах ширшого громадянства.

В-во »Червона Калина« відкриттям постійної вистави **кермується лише культурними цілями**, значить з одного боку бажалоб бодай в деякій мірі піддержати українських мистців в їх відповідальній і тяжкій праці, з другого облекшити спроможність культурним сферам нашого громадянства на догідних умовинах набувати мистецькі твори трівкої вартости.

Зацікавлені мистецтвом, можуть оглянути в кожний час цю нову ґалерію картин наших визначних мистців, де побачуть твори всяких напрямків і з широкою тематикою, так що кожному трапиться нагода вибрати те, що найбільше підходилоб йому до душі й серця, або милувало око.

Управа Вистави буде у постійному звязку з українським мистецьким світом і може теж перебирати та передавати замовлення і служити при них фаховою порадою.

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Теодор Марітчак.*

(Продовження).

3. листопада.

Наш гурток рішив виїхати якнайскорше, поки ще можна захопити якийсь поїзд, бо й на залізницях починається хаос. Усім нам одна дорога — на Люблин чи пак до Реївця, а звідтам до Галичини. Крім найнеобхідніших вояцьких річей я випродав усе, навіть підручну валізку й подушку, щоб не заважали мені в незнаній мандрівці.

Може буду потрібний нашій справі.

Під наш прапор.

Жовква, 6. листопада.

Вибирався я без ясно означеної мети до мало знаного мені Львова, щоб там розглянутися, що робити дальше, а попав у цілком незнану Жовкву. Мушу оповісти, як це сталося.

Пізно в ночі з неділі на понеділок ми виїхали з Холму. Було нас до десяти військових писарчуків — два українці, більшість жидки зі Східньої Галичини й один поляк, саме той товариш із військового суду, родом зі Закопаного. На двірці в Холмі ми ледве захопили поїзд і насилу впхалися туди, так був набитий людьми, майже самими здемобілізованими австрійськими вояками. Не всі з нас дісталися до ваґону дверми, деякі мусіли влазити вікном. Так ми глотилися разом з іншими вояками, наплечниками, куферками й вояцькими клунками, аж до самого Реївця. Тут ми повисідали, бо поїзд ішов дальше на Люблин, а нам дорога на Раву, на Галичину.

Наш поїзд ще добре не задержався, як на інших рейках саме рушав поїзд у сторону Галичини. Ми кинулись туди. Але тільки чотирьом із нас пощасланило вискочити на дошку-степеницю, що йшла уздовж ваґону, інші не зважились на таку акробатику й лишилися в Реївці. Наш новий поїзд теж набитий вояками, як селедцями, деякі їхали на дахах ваґонів.

Це був транспорт із Люблина. Самі українці зі станиславівського 58. полку піхоти і якогось полку уланів, що в часі війни стояли кадрами в Люблині. Вертали домів. Було їх до дві тисячі, в новіських одностроях і в новіських жовтих чоботах та ременях, в багатьох по два плащі на собі, а новіські наплечники повипихані, аж шви тріщали. Оповідали, що цілий Люблин два дні тремтів перед ними, поляки переговорювали і вговорювали, дали до границі три поїзди й позволили забрати все, крім зброї. Та вони кріси поламали 40 новіських скорострілів витягнули з маґазинів і знищили, а з іншим добром виїхали. Забрали теж трохи крісів, ручних ґранат і муніції та багато револьверів. Весь транспорт орґанізували й вели підстаршини, зі старшин бачив я тільки одного, хорунжого без відзнак, але він до нічого не мішався.

З тим транспортом ми їхали з Реївця до Рави, від 4-ої години над раном до 6-ої пополудні, увесь час на тій дошці при вагоні, придержуючись рукою рами відчиненого вікна, другою залізного дручка.

Була це божевільна їзда. Їдкий дим паровика заедно завівав у лице, дрібними гострими вугликами діставався до очий і гриз до болю, до сльоз. Перевтома від довгого стояння, від судорожного скорчу рук, від непереспаної ночі просто валила з ніг, а тут треба було вважати на кожний сильніший стукіт коліс, щоб десь на закруті не відкинуло тебе на рейки. Тривожно тулився я до стіни ваґону, як поїзд мчався через вузькі воєнні містки і поли мого плаща тріпотали об деревляне поруччя. Один із нас, отой трохи хирлявий закопанчик, не витримав страшної втоми, простягнувся на вузькій степениці і в такій позиції їхав кілька годин, а навіть дрімав, рискуючи, що його кожне сильніше потрясення може скинути під колеса поїзду. Два рази на більших зупинках вмивали ми лице та очі, щоб вичистити від сажі й відсвіжитися, але й це багато не помогло. Ми приїхали до Рави замащені як коминарі з набряклими очима. З жахом думаю про цю несамовиту їзду на степениці, в якій кожної хвилини можна було наложити головою і так по дурному скінчити велику війну. І справді, сам не вгадаю, що це таке горіло нам під ногами, як отому незнаному воякові, що їхав на даху вагону і піччю розторощив собі голову об залізничий місток на двірці в Раві.

Правда, до самої Рави ми не доїхали. Машиніст зупинив поїзд добрих два-три кільометри перед містом, дальше їхати не хотів і ніхто на тім не настоював. Він мав наказ відвезти транспорт лише до границі Української Держави, хотів завернути вже з Белзця й було з ним досить мороки, щоб підвіз до Рави. Вояки грозили й револьвером. А коли він розжалівся, що не дістав ще платні та має дома жінку і двоє дітей — назбирали йому й кочегареві повну шапку грошей, поставили біля нього на машині підстаршину з револьвером і він згодився повести поїзд до Рави. Наші люди були й цим вдоволені, повисідали з ваґонів, відпустили поїзд до Люблина, а самі помаширували на двірець до Рави.

А залізничий двірець аж кишить від воя́цтва й цивільних людей! Повно їх теж у численних поїздах, що стоять готові на двірці й тільки чекають на — машини! Бо машин нема! Нема чим їхати! Кілька поїздів відійшло до Ярослава й Люблина і їх не звернули!

Міжтим вечоріло, похолодніло, почав падати перший сніг. Ми, „холмщуки", забралися в місто відпочити й переночувати.

Залізничі стації в Королівстві були обсаджені польськими міліціонерами, цивільними молодими людьми з крісами. Люблинського транспорту не

чіпали, хоч мали на це велику охоту. Тільки на одній стації гурток міліціонерів збирався „контролювати" люблинський транспорт, але їх наші люди прогнали, а двох міліціонерів, що вилізли аж на дах вагону до „горішніх пасажирів", скинули звідтам просто на землю. За зброю міліціонери не хапалися, булиб їх рознесли.

На самій границі нема ніякої обсади, ні польської, ні української. Навіть така велика стація, як Белзець, що має свою набірню та гайцерню, ніким не занята. Це щось наче „невтральна полоса".

Щойно за Белзцем, у глибину Галичини, ми побачили при якомусь залізничому містку перших українських міліціонерів — вояків з круглими синьо-жовтими кокардами на шапках. Було їх кількох, мабуть пильнували містка й залізничого шляху. Ця перша зустріч зробила на всіх величезне враження. Аджеж це ми вже в себе дома, на нашій та своїй землі, ми вже на території Української Держави!

У Раві кожному з нашого холмського гуртка стелилася інша дорога — тут ми й розпрощалися. В Раві я розлучився теж з моїми відзнаками австрійського підстаршини — відпоров три білі звіздки з ковніра і скинув з держака багнету чорно-жовте портопе. Тепер ще тільки по жовтих опоясках на рукавах і по малих гузиках на вилогах пізнати, що я „однорічний".

Ранком на залізничій стації в Раві те, що попереднього вечора. Тисячі вояцтва й багато цивільних, що напираються їхати, повні вагони готові у дорогу та нема машин. Були дві, пішли на Ярослав, бо туди найбільше напирають. Кільканацять озброєних українських вояків увихаються по стації між вагонами та юрбою, на пероні поставлений скоростріл на вагони, а командант двірця, чорний низький четар в уланській куртці, ледви дає собі раду з кількатисячною людською юрбою. Збирає біля себе здемобілізованих вояків українців і виголошує промови. Говорив, що у Львові ллється кров та закликав усіх, поспішати до Львова нашим у поміч.

Нарешті десь сполудня найшлася вільна машина, почіпили її до наповнених битком вагонів і ми виїхали до Львова. Але по дорозі в Жовкві, де ми приїхали біля 7-ої години вечора, звеліли всім висісти, вирядитись у дві лави й візвали вояків українців виступити наперед. Виступило зо три сотки, впорядкували нас і повели до уланських касарень, інших відпустили дальше поїздом на Львів.

З учорашнього транспорту з Рави залишилося кількадесять людей, решта порозходилася з касарень нині ранком. Зате зголошуються щораз нові вояки з околиці Жовкви. Буде у касарнях добрих три сотні. Сьогодні формують їх у відділи. Мене приділили до 2. сотні 2. чета*).

Так я нехотячи попав у Жовкву на яких кілька днів. Тут зачинається моя служба при українському війську. Та мені властиво всеодно, де її починати. За кілька днів маємо відійти до Львова нашим у допомогу. Поляки держать ще тільки головний дворець.

Сьогодні вечором наша сотня склала присягу Українській Державі.

7. листопада.

Організація війська йде пиняво, можна навіть сказати дуже незручно. Складається на це багато причин. Найголовніша це те, що зібралися тут стрільці й старшини з ріжних сторін краю, з ріжних бувших австрійських частин, собі взаїмно здебільшого незнані, чужі. Зібрав їх тут чистий припадок — утруднення чи пак цілковите перервання звязків між Жовківщиною та рештою Східньої Галичини, припинення залізничої комунікації на Львів, головний вузловий пункт. Всі вони, а головно стрільці, напираються у свої ближчі сторони, між своїх ближчих людей, щоб там працювати успішніше серед знаного їм окруження та на добре знайомому терені. А перш усього кожний хоче до дому, бодай на кілька днів. І справді, важко їх тут затримати, а ще важче запрягти до роботи, бо кожний вважається тільки припадковим гостем, якому обставини перервали дорогу і він нетерпляче дожидає тільки нагоди, щоб за цю гостину чемно подякувати.

Крім цього багато на своїй совісти мають деякі старшини, що замало цікавляться касарнею, замало прикладають рук до праці. Маємо в касарні звиш трицять старшин і вищих досвідних підстаршин, але тільки одиниці зпоміж них цікавляться людьми й енергійніше взялися до організації війська.

Пізно в ночі на сьогодні прийшла до касарень одна сотня бувшого австрійського 30. пішого полку, що стояла кадрою у Замості. Прийшли при повній зброї, з двома скорострілами, з обозом та навіть привели зі собою кілька штук рогатої худоби, бо при сотні був свій господарський відділ.

Забезпеченим табором і при зброї перебилися так зі самого Замостя до нас, хоча їх по дорозі польські міліціонери в Королівстві намагалися кілька разів роззброїти. Прийшли зі своїми старшинами, під проводом якогось дуже енергійного поручника.

Сьогодні в полудне відмаширували дальше, прочистити наперед одно бандитське гніздо під Львовом, а відтак зголоситися в столиці.

10. листопада.

Ми цілком відтяті від світа. Часописи не приходять ні з заходу, ні зі Львова. Не було ніяких вістей ні здалека, ні зблизька, ні добрих, ні злих.

Тому тутешні люди страшенне збентежені появою двох післанців зі Львова, вчора одного стрільця-інтелігента, а в ночі на сьогодні ще й од-

---

*) Ось поіменний виказ вояків 2-ої чети 2-ої сотні Жовківських Добровольців, що збереглися в моїх записках:

Білецький Василь — десятник, Іванців Ілько — вістун, Поврозник Василь — вістун, Боджак Микола, Бойчук Онуфрій, Бординевич Григорій, Гарасимко Михайло, Гезьо Петро, Грогубяк Петро, Ґуґляк Михайло, Дик Іван, Каплун Гриць, Кидик Федь, Кудла Михайло, Микитюк Вартоломей, Петришин Олекса, Процяк Олекса, Сивуляк Василь, Федьчишин Стах, Цахнюк Петро, Яріш Василь, Ярош Кипріян.

ного старшини, — з проханням якнайскорішої допомоги. Ніхто тут і не думав, що у Львові положення тяжке. Міжтим панове команданти і старші були здебільша заняті видаванням суперечних наказів, замісць організувати й розбудовувати українську армію, так доконче й єдино тепер потрібну!

І вийшло таке, що тепер до Львова нема кого вислати!

Післали вістового на Раву, завернути сотню 30. пішого полку, що пішла була туди, а не на Львів, як нам казали, а тут у касарні ставлять на алярм першу сотню з вояків бувшого 30. і 58. пішого полку.

12. листопада.

Допомога для Львова відійшла аж сьогодні вечером у силі двох сотень*). Вчора й нині цілий день було чути від Львова сильну гарматню пальбу.

Мене приділили до Сотні Добровольців, командантом є пор. Іван Затварський зі Самбірщини. Він найбільше займається в касарні нашими людьми.

14. листопада.

Наша сотня зветься тепер Перша Сотня Добровольців; формують ще дальші. Добровольцями тут усі вояки, бо добровільно служать в українській армії, ніхто їх до цього не примушує. Так і називають усіх добровольцями й так звуть себе самі.

Проте, дивна річ, серед цих добровольців є дуже відмінні типи. Багато їх, аж на диво багато, приходить до свого війська дійсно з патріотизму та з великим одушевленням. Це здебільшого молоді хлопці, останні австрійські набори, майже рекрути, але є також досить досвідчених фронтовиків. Зголошуються масово й видко, дуже охоче, але коли побачать, що в касарні ними не цікавляться, поплентаються кілька днів та розтікаються домів на села. Інколи приходять знову, мабуть таки тягне їх до війська, а може в хаті теж дуже нудно, світ цікавіший — і тоді вже остають. Це гарний матеріял, тількиб йому трохи військової школи і можна з ними світ добувати.

Немало є й таких, що не мають куди подітися й тримаються війська. Це здебільшого сини бувших виселенців, що їм війна забрала майно, батьків і рідню та які ще дітьми кілька літ наволочилися по Росії і тяжко набідували. Таких у Жовківщині дуже багато. Маємо тут у касарні наприклад двох братів; молоді хлопці, один нижче поборового віку, себто нижче 18 літ, що їх у першому році з батьками виселили в Росію, а австрійські спалили господарство, як „зрадникам"; на виселенні в Росії батьки повмирали, вмерли там також сестри й наймолодший брат, а вони самі недавно вернулися; отож у цілій касарні нема більш охочих та слухняних хлопців, як ці два брати. Є таких більше, навіть якийсь жидок зпід Гусятина напрошується до війська, тільки він дуже хирлявий і не знати, що з ним робити. На загал це найкорисніший матеріял при війську, вони хліба не їдять даром.

Найгірші типи це ті, що приходять до війська по однострій та черевики, захвачують, що тільки можуть, й заносять на село, щоб за кілька днів знову повторити цю штучку. Роблять таке й кількома наворотами, я сам чув, як вихвалювалися між собою, хто більше заніс. Це пів біди, коли такий вкінці залишиться при війську, бо таки може придатися, але ба, такі звичайно не вертаються!...

Затеж такі вояки, що опинилися тут випадково, в „гостях", вже майже цілком переводяться, а хто лишився, то вже й тримається.

Як бачимо, доволі складна ця вояцька мозаїка, ріжні мотиви приводять добровольців до касарні, отож і тяжко їх організувати. Тимбільше тяжко тепер, коли свіжий примір австрійської армії, після памятної лекції російської революції — ніяк не вплинув на збільшення військової карности й послуху, а хіба навпаки, дуже їх обнизив. А вже найгірше, що в нас нема добрих та популярних організаторів, які вмілиб промовити до розуму й серця людей і з цього досить гарного матеріялу зробити гарне здисципліноване військо.

Тому покищо справи стоять так, що хлопці дальше відходять собі з касарні, коли хотять і куди хотять, і коли хотять приходять, збо й ні... Не помагає й те, що новий командант коша сот. Ів. Коссак енергійніший ніж його попередник.

17. листопада.

Сьогодні заалярмували Першу і Третю сотню, вибрали з кожної по 50 вояків і вирядили їх у похід на Раву. Робили це з великим поспіхом, від алярму до відмаршу не минули й 3 години. Ніхто з нас не знає, в чім діло.

В ночі з пятниці на суботу, тобто на вчора, знова доходив зі Львова сильний гарматній вогонь. Говорять, що до Львова прийшла більша військова допомога з Великої України.

А я знову при каламарі чи пак із олівцем у руці. Ще з перших днів нічого я тут іншого не роблю, як лиш списую вояків, веду їх у перегляді, інколи помуштрую і ось так помагаю нашим старшинам. Але все те було досі принагідне, доривочне. Тепер пор. Затварський запакував мене до справжньої канцелярії. Призначив мені у касарні окрему кімнатку, три кроки завдовжки півтора завширшки, колишню кватиру рахункового фельдфебеля, що не хотів перейти на нашу службу й щойно забрав звідтам свої манатки, — з касарняним столиком, залізним ліжком та великою скринею на підручний магазин хліба, і осьтут я тепер у ночі сплю, а в день урядую. Я є рахунковим для кількох сотень одночасно і діло йде, бо крім стрільців та бохонців хліба нічого іншого до рахування нема. Заслуженину виплатив сам пор. Затварський і це не мої справи. Зрештою іншої роботи не маю, хіба що старий вахмайстер, справник уланських касарень тягне мене інколи до кухні скоштувати, чи юшка добре посолена.

*) Це був т. зв. ляшківський півкурінь, що під проводом пор. Григорика й хор. Данилюка повів дня 14. XI. бравурний наступ на Замарстинів і заломив польський фронт. Начальна Команда у Львові цього успіху, нажаль не використала, бо не мала звязку з півкурінем, який з цеїж причини майже зовсім розлетівся.

18. листопада.

Опівночі на нині розбудили мене стрільці з поготівля й забрали скоростріл та дві ленти. Бо моя кватира, треба знати, це не тільки канцелярія, мешкання й магазин хліба, але й магазин зброї. Біля ліжка вартує грізний скоростріл, а під столиком скрині муніції.

У Львові дводенне перемиря. Це використали здемобілізовані австрійські вояки, чужинці, що хотіли видістатися зі Львова, але задля боїв не могли цього досі зробити. Вже вчора сполудня почали переїздити через Жовкву цілі валки того воящтва і ця мандрівка не вгавала всю ніч. Мабуть у звязку з цим рухом на головному шляху було й скріплене поготівля.

Одна така валка ще вчора під вечір заїхала до нас до касарні на нічліг. Картина, якої ніколи не забуду! Довга кольона селянських підвод, а на них повно воящтва, здебільшого старшин, трохи цивільних, жінок і дітей. Видко й вищих штабових офіцирів з наплечниками й клунками. А всі перемерзлі, змарнілі й виголоджені. Це чехи, німці, а найбільше мадярів. В кожного з них білі опояски на рукавах і на шапках, а на підводах на довгих патиках повівають білі хустинки. Це знак невтральности. Залишені на ласку й неласку долі, всі вони мандрують у свої батьківщини.

Заварили їм у касарні чаю з румом і дали хліба, більше і в нас не було. Я допитував між ними, чи хто не їде до Відня або через Відень. Охоче зголосився один четар, мадяр. Я передав ним лист до дому.

Сьогодні пополудні має відійти по 30 людей із кожної сотні під проводом сотника Коссака в невідомім напрямі. Говорять, що на Львів.

Я зголосився у похід.

Винники, 21. листопада.

Увівторок під вечір, передучора, нас заприсягли на касарняному майдані й після промови посла Короля ми відмаширували з Жовкви до Львова, на допомогу. Є нас три сотні, один скоростріл та обоз із похідною кухнею, разом до 200 людей під проводом поручника Затварського.

Перед відходом поручник запитував мене щераз, чи я добре розважив свій крок. Перемовляв мене передтим також поручник-інтендант, якому я також зголошував мій відхід, обіцюючи взяти до себе до інтендантури, бо не має людей. Але канцелярія без мене не пропаде. (Далі буде).

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914-1921 РР.

I. III.

Проф. М. Грушевський про холмську і бесарабську справу. „Вільне Слово". Зальцведель 1918. ч. 31/32, ст. 2.

Промова в Ц. Раді. 1918.

Проф. Теодор Гоза. „Діло". Львів 1934. ч. 173. ст. 4: Посмертні згадки.

Артилерійський референт у Нач. Команді. Некрольоґ.

Прохода В. Вождь та військо. „Збірник памяти Симона Петлюри". Прага 1930, в. 8. ст. 109—148.

Спроба історії українського війська від 1917 до час інтернації (на теренах В. України).

Прохода В. інж.. пполк. Завдання вояків армії УНР на еміґрації. „Табор". Каліш 1929. 8°, ч. 10. ст. 9—32.

Прохода В. пполк. Записки до історії Сірих (Сірожупанників). „За Державність". Зб. I. Каліш 1929. 4°, ст. 72—117.

Табор в Фрайштадті. Формування 1-го козацько-стрілецького полку. Формування дивізії і переїзд її на В. Україну. Повстання проти гетьмана. Боротьба з большевиками. Бої на польському фронті. Бої 1-го і 4-го сірих полків на большевицькому фронті. Переформування Сірої дивізії в корпус і луцька катастрофа. Вплив Сірих на населення України. З 6 схемами.

Прохода В. пполк. Записки до історії Сірих або Сірожупанників (Матеріяли до української військової історії). Частина II. „Табор". Варшава 1927 8°, ч. 5, ст. 47—62; 1928. ч. 6. ст. 22—45.

Частина перша цих Записок друкована в „За Державність", зб. I. Тут є такі розділи: Передмова. Протокол. Вступ. „Отряд" Сірих. 10-ій полк Сірожупанників. Відділ Сірих. 4-та дивізія Сірожупанників. Боротьба з рос. добровольцями ґенерала Денікина.

Прохода В. пполк. Записки до історії Сірих або Сірожупанників (Матеріяли до української військової історії). Частина III. „Табор". Каліш 1928. 8°, ч. 7, ст. 43—53; ч. 8, ст. 53—69; ч. 9, ст. 90—95.

Передмова. Вступ. 4-й Сірий стрілецький полк. 4-та Сіра стрілецька бриґада. Опис бойових подій 4-ої Сірої стріл. бриґади з 15 по 22 вересня 1920 року.

Прохода В. пполк. Записки до історії Сірих або Сірожупанників (Матеріяли до української воєнної історії). „Табор". Варшава. 1930. 8°, ч. 14, ст. 98—110.

III. Останній період боротьби з московськими большевиками на Поділлі. (1920).

Прохода В. Коротка історія Сірих або Сірожупанників. Відбитка на шапірографі. (Де?). 4° м., ст. 21 і 3.

Нац.-культ.-просвітня праця серед полонених українців до сформування Сірої дивізії. Формування 1-го козацького стріл. полку. Формування дивізії. Переїзд дивізії на Україну. Повстання проти гетьмана. Боротьба з большевиками. Бої на польському фронті. Переформування Сірої див. в корпус. Відділ Сірих. Нац.-культурний вплив 1-ої Сірої дивізії на населення України.

Прохода В. Крути. „Гуртуймося". Горні Черношиці 1930. 4°. ч. 4, ст. 15—18.

Прохода В. На чатах. „Гуртуймося". Горні Черношиці 1934. 4°, ч. 12, ст. 7—10.

Ідеольоґічна стаття.

Нрохода В. Оптимізм С. Петлюри. „Тризуб". Париж 1935. 8°, ч. 21/22, ст. 3—8.

Прохода В. Памяті донського козака полковника М. Фролова. Відкриття намогильного памятника на чужині. „Діло". Львів 1931, ч. 161.

Прохода В. інж. шполк. Петлюра та збройна боротьба. „Гуртуймося". Прага—Горні Чорноштці 1934, 4°, ч. 11., ст. 10—13.

Петлюра, як творець збройної сили.

Прохода В. інж. Сірожупанники в повстанні проти уряду гетьмана Скоропадського. „Табор". Каліш 1928, 8°, ч. 9, ст. 90—95.

Конотоп.

Прохода В. інж. шполк. Українська військова еміґрація в Чехословаччині. „Табор". Варшава 1935. 8°, ч. 24, ст. 18—24; ч. 25, ст. 38—44.

Прохода В. шполк. Як Симон Петлюра став Вождем Української Армії. „Гуртуймося". Прага—Чорноштці 1932. 8° в., ч. 9, ст. 20—24.

Проць І. „Віденський фронт". (Причинок до історії української військової еміґрації). „Укр. Скиталець". Відень 1922. 8°, ч. 21, ст. 32—35.

Віденська „Збірна Станиця" в рр. 1918—1921.

Проць І. На порозі нового року. „Укр. Скиталець". Відень 1923. 8°, ч. 1 (23), ст. 35—36; ч. 2 (24) ст. 21—22; ч. 3 (25), ст. 28—29.

Проценко Петро сотн. Оскілківщина. „Літопис Черв. Калини". Львів 1934. 4°, ч. 4., ст. 16—18.

Процес Шварцбарта. „Укр. Нива". Варшава 1927, ч. 57 (62), 58 (63), 59 (64).

П. С. Дух Січи. Календар „Громада" на 1926 р. Львів 1925. 8°, ст. 64—68.

Моральні підстави січового руху. Практичні завдання Січового товариства.

Пташинський П. Орґанізація збройних сил української і російської контрреволюції та бюджет гетьманщини (1918). „Архів Радян. України". Харків 1932. 8°, ч. 4/5, ст. 292—334.

Гетьман Скоропадський та формування українського та московського війська, в тім 18 документів.

Пузицький Н. ґен.-хор. Бої Сірих за Коростень. (Рік 1919). „За Державність". Збірник 2. Каліш 1930. в. 8°, ст. 73—96.

Проти большевиків. З 6 схемами-мапами.

Пузицький А. ґен.-хор. Боротьба за доступи до Києва. „За Державність". Збірник 5. Варшава — Львів 1935, в. 8°, ст. 9—61.

1919. Проти большевиків. З 4 схемами-мапами.

Продовження далі.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Всім П. Т. Передплатникам, що в січні і лютому не прислали залеглої передплати та біжучої на 1936 р., вислала Адміністрація почтові інкасові доручення, та не всі П. Т. Передплатники їх викупили. Адміністрація просить поладнати справу залеглостей найдальше до дня 15 березня. По тім речинці Адміністрація здержить висилку журналу всім залягаючим з більшими сумами. Біжучу передплату на 1936 р. просить Адміністрація прислати також до того речинця.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 3. / Березень 1936.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софроні-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка.*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка